

NEMZETI KLASSZICIZMUS VAGY IRODALMI DEÁK-PÁRT ?

I. Komlós Aladár előadásának rövid összefoglalása

1. Toldy Ferenc még kételkedik ú. n. nemzeti klasszicizmusunkban, Gyulainál már megtörténik a kanonizálása: Petőfi és Arany „rajzaiban, — írja — örökre fennmaradnak fajunk szellemi törekvései, nemzeti vágyai, jellemző sajátosságai, hogy az újabb nemzedéket mintegy megóvják az elfajulástól.“ Beóthy Zsolt még tovább megy: szerinte „költészetünk fejlődhet, sőt fejlődik is tovább, de ha hű akar maradni nemzeti életünk vezéreszméjéhez, úgy további fejlődésünk alapja csak Arany lehet.“ Végül Horváth János szerint „ez a köszikla, melyen felépíthetjük a mi egyházunkat.“ De nem elég, hogy a nemzeti klasszicizmus itt már egyház; azonfelül egyedül-üdvözítő is. Aki, mint Ady és társai, nem esküszik rá, az bűnös és veszélyes hitehagyott.

A tisztelet ellenére azonban, amelynek a nemzeti klasszicizmus iránti érzésében felnőttünk, némi gyanú ébred bennünk vele szemben, ha ráeszmélünk, hogy úgynevezett nemzeti klasszicizmusunk forradalomellenes korszakban született s szentírásként való tisztelete megint ellenforradalmi korban, az 1920-as években ért tetőfokára.

2. Nemzeti klasszicizmusnak újabb irodalmunk azon szakaszát nevezzük, amely Világos után keletkezett, Arany, Kemény, Gyulai vezetése alatt. 51—3 közt bontják ki zászlaját, működése 1867-ig tart. A csoport legtöbb tagja 67 tájáig vagy elhal, vagy leteszi írói tollát. Irányzatuk első alapvetője Kemény, zászlója Arany, fő bajvivője Gyulai. Tagjai még: Eötvös József, Csengery, Salamon Ferenc, Szalay, Madách, Erdélyi János, Szász Károly, Léway, Greguss, Pákh, Sükey, Bérczy, stb. Nem tartozik azonban közéjük, sőt irodalmi földgömbünk másik felén van Petőfi, akit olykor tévesen szintén ehhez a csoporthoz sorolnak azon formalisztikus alapon, hogy a nemzeti klasszicizmus íróinak egy felületi vonása: a „népi-nemzeti“ kifejezés módja is megtalálható. Persze így nem szabad a csoportot teljesen egységesnek képzelnünk. De soha egyetlen eleven irodalmi irány sem volt az. E csoportnak két szárnya van. Tagjai egy vonalon állnak, de különböző távolságban a vonal két szélétől. Eötvös és Kemény például kevesebb súlyt helyez a nemzeti függetlenségre, mint Arany, viszont Eötvös, Madách többet foglalkozik az emberiség, Európa és a nép sorsával, mint emez. A csoport szélsőjobb szárnyán Kemény áll, a szélsőbal végén Arany János, s kettejük közt a többiek. A vizsgálat megállapítja majd azt is, hogy az időben is változnak: az 50-es évek első felében még foglalkoznak a társadalom kérdéseivel, de műveikben lassan elhal ez az érdeklődés, még a szabadságharc dicsőítése és az elnyomásra célozgató panasz is; 1861-től Arany és Gyulai hazafias költészete a magyar ellenzék egyik-másik pártyjának dorgálásában áll. Egészében mégis van bennük valami közös, egy határozott új magatartás, mely elődeiktől és utódaiktól egyaránt megkülönbözteti őket. Ezúttal e sokrétű irodalom közös magvát óhajtom megkeresni.

3. Már Arany János tisztán látja, hogy a szabadságharc korhatár irodalmunk fejlődésében. Tompának írja (1856. dec. 7.), hogy az egyik korból a másikba való átmenet évezáma „legfeljebb így volna jelölhető: 1848 előtt és 48 után. Azt hiszem, ez az év a te költészetedben is lényeges fordulatot képez.“ Valóban, a liberális nemesség, amelyet e korban legtöbb írónk képvisel, 1848-ban még híve a haladó reformoknak, Deákkal és a centralistákkal élén követeli a jobbágyterhek megszüntetését, a közleghervisélést, a parlamenti népképviselést. De csak ezeket. Tovább nem akar menni: meg akar állni a vagyoni cenzushoz kötött választójognál, a lapkiadás engedélyhez kötésénél, az elvesztett jobbágyi szolgáltatásokért járó kártalanítást mindennél sürgősebbnek tartja, s elszörnyed a földosztás gondolatára. Az első megrettenés 48 szeptemberében éri e réteget, mikor a bécsi reakció megindítja a támadást Magyarország ellen, az országgyűlésen pedig egyre erősebbé válik Kossuth befolyása. Az írók, politikusok egy része riadtan és rosszalva nézi a dolgok fejlődését. A forradalomellenes felfogás 1849 januártól, mikor a magyar országgyűlés Budapest feladása után Debrecenbe menekül, már szervezett formát ölt. Mint tudjuk, itt, Debrecenben alakul ki s erősödik meg az úgynevezett békepárt, mely mind demokratikus téren, mind Ausztriával szemben sokallja a baloldal merészségét, mindenáron kiegyezésre törekszik s végül a világsi fegyverletételben éri el célját.

Nos, a világsi bukást követő két évtizedben az a réteg válik hangadóvá a nemzet életében, amelyet a békepárt képviselt, a nemzeti klasszicizmus írói pedig az úgynevezett békepártban szerveződő nemesi rétegnek megszólaltatói. 48. márciusáig mindnyájan a haladás hívei. Amint azonban a reformmozgalom forradalomba csap át, illetve a forradalom kiélesedik, vagy vereséget szenved, az írók egy része lemaradozik róla. Nem egyszerre, hanem lépcsőzetesen szakadnak el. Elszakadásuk időrendje egyben haladó voltak — persze fordított — rangsora, hiszen azt mutatja, ki meddig tudott lépést tartani a forradalommal, vagy hű maradni hozzá. Először Deák és a centralisták: Eötvös, Kemény, Csengery pártolnak el, már 48 szeptemberben, legvégül, általában néhány évvel Világos után a kisnemes származásúak és a honorátorok: Arany, Szász Károly, Lévy József, Salamon, Greguss Agost, Sükey, akik szintén megállnak ugyan március szociális vívmányainál, de lelkesednek a függetlenségi harcért. Az 50-es évek elején kisebb-nagyobb mértékben mindnyájan Kemény és Csengery befolyása alá kerülnek.

4. A csoport egyik tagja, Salamon Ferenc nyíltan ki is mondja, hogy mikor a Pesti Napló a Deák-párt rendelkezése alá került, „a párt írói kezdtek már, amennyire lehetett,“ politikailag is hatni. „1856-tól 1861-ig az előbb csak irodalmi kör irodalmi Deák-párttá nőtte ki magát, míg aztán 1861 után abba a politika jóformán elnyomta az irodalmat.“ 1861-ig azonban, mint Salamon mondja: „Ez a kör, miután politikai térről az eszmék vitatásában le volt szorítva, a költészetben és tudományban igyekezett a helyes elveknek érvényt szerezni az álság, valótlanosság és ámtások ellenében. Az irodalom által igyekeztek előkészíteni a tért azon időre, midőn a nemzet egy vagy más úton visszanyeri a maga fölötti rendelkezés jogát.“

Valóban, műveikben az a Deák-párti gondolkodás nyilvánul meg, mely két ellentétet akar áthidalni: egyfelől a rendiség és a polgárosulás, másfelől a magyarság és Ausztria ellentétét. Ezért egyaránt találunk náluk haladó és reakciós vonásokat: gondolkodásuk és művük gyökere, hogy félnek a forradalom visszatérésétől, de ugyanakkor mégis haladóknak hiszik magukat, mert szembenállnak a rendi múlt visszakívánóival is. Állandó törekvésük: megtalálni a maguk középutját reakció és forradalom közli.

A nemzeti klasszicizmus irodalmát egy nagy fájdalom tölti be: hogy az ország irányítását a császári ház kivette a magyarság kezéből. E mellett itt-ott megszólal a fájdalom a nemesség hanyatlása miatt is. De egy sóhaj sem hallatszik a parasztság nyomora miatt; olvasásukkor szinte azt hihetné

az ember, hogy a magyar társadalomnak nem is volt parasztsága. Kossuthal szemben valamennyien Görgey hívei. Az Ausztriával való kapcsolat felbontásának megkísérlését mind veszedelmesnek tartják, vannak, akik szerint e kapcsolat a magyarság uralmi helyzete s a szocialista törekvések elleni küzdelem szempontjából egyenesen kívánatos.

Nemzetfogalmuk sem különbözik a Deák-pártétól: tágabb a régi nemesi nemzetnél, de még mindig csak a művelt és vagyonos rétegek összefogása. Arany még a 6%-os választójogot is sokalni látszik, mikor az 1869-es választások alkalmából felháborodottan nézi a „szatócsok és részeg parasztok“ hadjáratát a „kaput és értelem“ ellen. Az irodalmi Deák-párt sokszor teszi bíráló tárgyává a szabadságharcot, de soha a társadalom fennálló rendjét, Kemény a birtokos nemesség kezében akarja megtartani a hatalmat, mert hazafiasabbnak tartja a polgárságnál. 1848-ig nemcsak Petőfi, de Vörösmarty, sőt közülük is néhányan: Eötvös és Arany éles kritikái képet rajzoltak a jelenről, a jövő érdekében. Most soha! A jelennél szívesebben ábrázolják a régít, arra a sivár és bűnös multra, amelynek gyászos és dicstelen voltát Széchenyi óta a reformkor annyiszor leleplezte, szép, új köntöst varázsolnak. S ez sem elég! Míg Petőfi néhány évvel előbb az európai szabadságmozgalmak támogatását tartja kötelességének, Kemény most a nemzeti összefogás főcéljául az „európai destruktív“, értsd szocialista mozgalmak elleni védekezést tűzi ki, amelyet Arany is, mint „vörös rém“-et emleget. S mivel ők maguk elutasítják a köztársaság és a szocializmus gondolatát, Kemény szerint csak a lojális, tulajdontiszteelő, „józan“ magyar igazi magyar. Az osztrák elnyomás elleni harcuk mégis megkönnyíti önáltatásukat, hogy nem egy osztályt, hanem egy nemzetet képviselnek.

Egyetlen címke sem illik rájuk jobban, mint a Zichy Antal által ajánlott név: szabadelvű konzervatívok. Szolgálatonkívüli, leszerelt reformerek. A reformkor támad fel bennük, de ezúttal reform-törekvések nélkül. Haladóknak érzik magukat oly reformokért vívott harcaik alapján, amelyeknél az idő már rég többet követelt. De igaztalanság volna elfeledni, hogy csoportjuk legjobbjai kétfelé harcoltak: nemcsak balfelé, a náluk radikálisabb Kossuth vagy Vajda János ellen, hanem jobbfelé, az ó-konzervatív főurak és a reakciós megyei nemesség ellen is. Irodalmuk lényege: visszatérés 48 demokratikus törekvéseitől a 48 előtti szabadelvű, óvatosan reformista irányhoz. Gyulai tudta ezt, s épp ebben látta a 49 utáni irodalom fölényét a demokratikus 48-as irodalommal szemben. Rámutatva irodalom és politika párhuzamosságára, így ír: 48-ban „Talán többet változtattunk nyelven, irodalmon és alkotmányon, mint kellett volna.“ „A nyelvújításnak épügy megvoltak a túlságai, mint a politikai radikalizmusnak, s költészetünk népiességének ugyanúgy a kicsapongásai, mint a demokratiai törekvéseknek.“ Viszont 49 után szerinte egészségesebb a közszellem: a politikai küzdelem éppügy múlt és jelen kibékítésére tört, mint az irodalom. (Irodalmunk befolyása, 1889). Az élesszemű kritikus önjellemzése szinte fölöslegessé teszi a további elemzést. Gyulai tisztán látja, hogy 48 demokratikus átalakulásra tört, a 49 utáni élet pedig — kibékülésre a múlttal. Az irodalom éppügy, mint a politika.

5. Ritkán találunk irodalmat, mely annyira minden ízében magán hordaná politikai eredetének bélyegét s oly szemléletesen és tanulságosan mutatná, hogyan válik a politikum esztétikumává, mint a Deák-párt íróinak műve.

A nemzeti klasszicizmus írói nemzeti fontosságú ügynek tekintik, hogy irodalmunk olyan irányban fejlődjön, amelyet ők üdvösnek tartanak, s ezért fő kritikusaik: Gyulai és Salamon nyíltan vallják, hogy kritikájuk nem véletlen tetszésen, hanem elveken, mégpedig egy párt elvein alapulnak. Gyulai szerint: „a kritikusnak határozott elveinek kell lenni“ a politikai és társadalmi élet kérdéseire is.

De tisztában vannak azzal, hogy az esztétikum több, mint esztétikum: gondolkodásunk, erkölcsünk legkülső megnyilatkozása. Elsősorban művészi hatást követelnek ugyan, de tudják, hogy e hatás csak akkor lehet zavar-talan, ha a mű koncepciója összhangban van erkölcsi-társadalmi felfogásunkkal. Irodalmukban tudatos politikai pedagógiát művelnek. Hiszen, amint Gyulai írja, „a léha költészet és a léha politika, a hőbortos eszmék és a rossz versek közt sokkal több kapcsolat van, mint egyelőre gondolnók.” Salamon Ferenc szerint a költészet „gyakran előpostája a közel jövő politikájának, mert az izlés nem csupán izlés dolga, kapcsolatban áll az erkölccsel és a helyes gondolkozással is.” Ez a *pártosság* tehát nem az a fajta politikai elfogultság, amely a műveket egyszerűen a bennük kifejezett nézetek alapján ítéli meg. Kevesebb is, több is ennél. Megérzi a politikai ellenfelet a politikát nem érintő műben is: megérzi az érzés zabolátlanságában, a képzelet merész féltelenségében. Lisznyayékban és Jókaiiban voltaképp Kossuthot támadják, egy új forradalom lehetőségét. Irodalmi elveik számukra forradalom-ellenességük különböző nevei, illetve egy általános politikai-világnézeti koncepció részei.

E koncepció egyik legfontosabb követelménye a *valóság* egy sajátos kultusza. Nem véletlen, hogy e fogalom mint jelszó először Görgey táborában röppent fel, 1849-ben, ahol Kecskeméthy Aurél készül Való címen a tábornok felügyelete alatt lapot indítani. A valóság követelményét előbb a politikában hirdetik, aztán az irodalomban is. A forradalomból azt a tanulságot vonják le, hogy veszélyes, ha az ember csak a vágyait követi s nem vet számot a ténnyel. A vágy és álom, illetve szenvedély pedig az ő szemükben: az Ausztriától elszakadásra törekvés és a paraszt földéhsége; a valóság: erőtlenségünk Ausztriával szemben és a fennálló társadalmi rend. Végeredményben tehát az a realista, aki lemond a valóság alakításáról s megváltozhatatlannak tartja a fennálló viszonyokat, az osztrák birodalmat például örök végzetnek fogadja el. A valóságtisztelet e módja éppúgy nem egyéb burkolt konzervatívizmusról, mint ahogy részben az Deák megrögzött ragaszkodása a törvényekhez. Műveikben se szeri, se száma a kigúnyolt „ábrándozóknak”.

De nem lehet meglepő számunkra, hogy a sokat követelt realizmus nagyon is irányított és korlátozott, amint ők nevezik: eszményített realizmus. Ez egyebek közt elutasítja a társadalmi nyomor rajzát, amíg arra nem tudunk megoldást (I. Arany kritikáját Hebbel eposzáról), ragaszkodik a költői igazságszolgáltatáshoz, tehát ahhoz, hogy a regényben a bűn bűnhődjön s az erény nyerje el jutalmát, mert különben lázító képet kapnánk a társadalomról, Salamon Ferenc pedig azt követeli a költőtől, hogy politikai verseiben is „nemesítse az érzelmeket” nemtelen szenvedélyek felzaklatása helyett.

A valóság e felfogásával, mely lényegében bizonyos törekvések visszahozását, a cselekvési lehetőség szűkre-szabását jelenti, szorosan összefügg, hogy nem szeretik az ítélet gyepőlőjét könnyen elragadó erős érzéseket s a merész képzeletet; mint a klasszikus iskolák általában, nem kedvelik a lírát, csak csúfszavuk van a zsenialításra és elítélik a romantika szertelenségét. Ideáljuk a fegyelmezett, józan férfit, aki érzéseit mindig aláveti megfontolt ítéletének. Természetes, hogy Petőfit a fejlődés alacsonyabb lépcsőfokának tartják, mint Aranyt, gyakran nem is igen leplezik iránta ellenszenvüket, főképp demokratikus iránya miatt, de belsejének korlátokat nem ismerő expanzívitása miatt is.

E koncepció olyan végiggondolt és következetes, hogy bármely pontjáról indulunk ki, ugrás nélkül bejárhatjuk minden vonatkozását. Mégis az legjellemzőbb rá, hogy mindenütt két, szembesítendő hibás véglet közt egy helyes *harmadik* utat keres. Így határozottan elítélik a 48 előtti rendiséget, de borzadva gondolnak a forradalmi törekvésekre; ugyanígy nem fogadják el a császári abszolútizmust, de a teljes nemzeti függetlenség törekvéseit veszélyes

álomnak tartják. Éppoly távol állnak a régi állapotok visszaállítására törekvő úgynevezett konzervatív főuraktól, mint Kossuthtól és a baloldaltól. Olyan utat keresnek, amelyen járva megőrizhetik a birtokos nemesség vezető szerepét, de azért polgárság is kifejlődhet, a magyarság meg maga intézi a dolgait anélkül, hogy elszakadna Ausztriától. Ezért állandóan egyeztetésre, illetve a helyes középút megtalálására törekszenek: konzervativizmus és haladás, önállóság és kiegyezés, magyarság és európaiság közt, de irodalmi téren is: szabály és szabadság, népi és műköltészet, tanulmány és tehetség, naturalizmus és idealizmus között.

Az a csillogó bizalom az ember és a nép ösztöneiben, mely Rousseautól Petőfiig a liberalizmus és a demokrácia híveit egyaránt eltöltötte, nincs meg bennök többé. Ezért csak több-kevesebb fenntartással vallják a liberalizmus és demokrácia elveit, jelszavait. Helyette cserébe eltelnek a *humanizmus* egy fajával, mely egy bizonyos nemes emberségnek osztályoktól, történelmi körülményektől független parancsát hirdeti. Arany például, mint megvalósíthatatlant, lemondóan hártja el az örökbéke álmát, belenyugszik a társadalmi rosszba — „Bölcs Isten — „Bölcs Isten az, ki rendel“ — helyette mást követel: „Az ember tiszte, hogy legyen Békében, harcban ember“. S ha a társadalom megjavítása helyett az egyes ember erkölcsi helytállása lehet csupán a célunk, érthető, hogy Aranyt és Keményt csak az egyén s annak életében főképp a bűn és bűnhődés viszonya érdekli.

Természetes, hogy a társadalmi haladásból kiábrándulva nem néznek többé oly szívesen a jövőbe, mint a 40-es évek írói, annál nagyobb szeretettel gondolnak a multra. 1850 és 67 közt divatossá válik a történelmi regény és dráma. De a multban sem látják a társadalmat. A történelem benyomását csillogó párvialadok festésével keltik fel, vagy elavult előítételek pusztító hatalmának rajzolásával. Voltaképp itt is csak az egyén érdekli őket: főképp kis tévedések roppant következményeit, tett és gyümölcse többnyire félelmetes viszonyát vizsgálják.

Nem lep meg a mondottak után, hogy szakítanak a 40-es évek s főképp Petőfi *népiességével* is. Gyulai előbb tiszta esztétikumná desztillálja a népiesség politikummal terhelt fogalmát, aztán még a jelszóban foglalt esztétikai törekvést is mérsékli. Nem győzi hangoztatni: „Mi nem írunk azon osztálynak, amely nem tud olvasni... Mi azon osztálynak írunk, mely nem nyers tömeg, vannak szellemibb vágyai.“ Arany János is a 40-es évek elmúlt divatjának tartja a népiességet, a világboldogítás eszméje gyümölcésének, holott a költő nem a népnek akar írni, az sem becsvágya, hogy fű-fa által érthető legyen, legfeljebb azért egyszerű, mert egyszerű eszközökkel hatni tudni érőnek a jele. Nem is népiesnek nevezik irányukat, hanem népi-nemzetinek. De ez az irány a gyakorlatban éppúgy csak a műveltebb réteget jelentette, mint ahogy politikájuk nemzetiessége is csak a vagyonos és művelt rétegeket ölelte át. A Deák-párti irodalomban a magyar nép csak annyiban van jelen, hogy átveszik szavait, szólásformáit.

S e végleteket összeegyeztető, mindig harmadik utat kereső gondolkodás kialakította a részabott *mondatformát* is. Állandóan a hibás szélsőségeket elkerülő középutat keresve, észjárásuk sűrűn alkalmazott egy szerkezetet, mely e gondolkodásmód pontos kifejezése. Kemény például abban látja a történetírás nevelő hatását, hogy „elveszi az ábrándokat, de megóvjá a hitet“. Gyulai szerint azért fordultunk a magyar történelmi tanulmányokhoz, „hogy visszavarázsoljuk kedélyünkbe a nyugalmat apathia, a hitet rajongás, az önbizalmat vakmerőség, az erélyt elbizakodottság nélkül.“ Szalay László az ifjúságtól azt várja, hogy „lelkedést óvatossággal, erőt önmérséklettel, hazaszeretetet hazaismerettel, bizalmat a nemzet jövőjében a nemzet multjának bölcs számbavételével párosítson.“

Az osztályérdek oly naivul nyílt megvallását, aminővel a rendiség korában lépten-nyomon találkozunk, ebben az irodalomban persze már hasztalan

keressük. A Deák-párt írói rendszerint az elé az erkölcsi kérdés elé állítják az olvasót, hogy a „helyes elvek”-et akarja-e, vagy a léhaságot. Am ezen az erkölcsi problémán a deák-kossuthi politika ellentétét értik, mint ahogy egész világnézeti-művészi magatartásuk nem egyéb, mint politikai állásfoglalásuk pusztá alakváltása. A forradalom és a tömeg iránti ellenszenvükben, az értelmet még a művészetben is az érzés fölé helyező rangsorukban, sajátos valóságkultuszukban, mely nem egyéb, mint konzervatívizmus, egész izlésükben, néha még nyelvük és ritmusuk exkluzív zenéjében is nem ugyanaz a politikai akarat szólal-e meg, amely 67-ben, mihelyt a cselekvés a Deák-párt kezébe kerül, az ország 94 százalékát szavazójogától megfosztó választói törvényben fejeződik majd ki? A multat és jövőt összeolvasztó észjárásukban, a végletek közt középutat kereső mondatformájukban vajjon nem lappang-e a nemesség és nagypolgárság szövetsége, a kiegyezési kor feudálkapitalizmusa? az erőviszonyokat annyira respektáló sajátos „valóság”-kultuszukban az Ausztriával kötött kiegyezés, amelynek ismert formája logikusan vezetett a német szövetséghez? Műveikben — akármilyen képtelenségnek tetszhet az első pillanatban — ott lappang már a kiegyezési kor politikája.

6. A 67-es politikát közvéleményünk ma már egyértelműen elítéli. Nem következtelenség-e, hogy a 67-es politika érzelmi talaját tükröző irodalmat továbbra is bálványozzuk? Mégis csinján kell végeznünk az átértékelést! Mert ez az irodalom nem minden ízében 67-es. Néha nem a nemesi osztályt fejezi ki, hanem — mint mikor Arany vagy Gyulai a szabadságharc bukását gyászolja, vagy hősiességét ünnepli — valóban a nemzetet. Azt se higyjük, hogy a Deák-párti politika és irodalom rokonságának megállapításával az irodalom további vizsgálata már feleslegessé vált. Hiszen ez az irodalom, épp Deák-párti eredetével összefüggésben, olyan értékeket fejlesztett ki, amelyek a Deák-párt politikájából hiányoztak: humanizmust, erkölcsi érzékenységet és művészi önfegyelmet, Arany nyelvi varázslata, Gyulai érvelésének tűze és világossága, Kemény pszichológiájának eredetisége és mélysége a magyar irodalom legmagasabb értékei közül való.

De szűk irodalom. A nemzeti miatt elhanyagolja az emberit, s még az általa képviselt „nemzet” is főképp a nemességet foglalja magában, a valóság, helyesebben egy bizonyos valóság túlságos tiszteletében lemond a jogosról és elérhetőről, az önfegyelem kedvéért a szenvedélyről, a józanság kedvéért a poézisről. Nem véletlen, hogy formai szempontból haladó mozgalmak kapcsolódhatnak s Babbitstól mindmáig kapcsolódnak is hozzájuk, főképp Aranyhoz; társadalmilag haladók nem.

S most már megsejtjük, hogy a magyar irodalom trónjára sem annyira művészi, mint inkább politikai okokból ültették őket. A hivatalos kritika és az iskola azért avatta nemzeti evangéliummá műveiket, hogy Petőfi, majd Ady jelentőségét elhalványítsa a segítségükkel. Alkotásaik valóságos totemimádó tisztelet tárgya lettek, örök magyar mérték, védőbástya a forradalom ellen. Csak két nagy költőnk van, akik haladó elveik alapján meglátták súlyos hiányaikat: Vajda János és Ady Endre. Vajda már 1862-ben rámutat formalizmusukra és arra, hogy műveikből hiányzik az emberiség, a haladás és szabadság gondolata, Ady pedig Strófák Buda haláláról című cikkében fanyarul s érezhető ellenszenvvel úgy írja le Aranyt, hogy „nagyon nótárius s uraknak — lelke ellenére — udvarló úr volt.”

S a tisztelet, mely évtizedekig nem tűrt meg bíráló hangot, türelmetlen és hangos imádat lett a Horthy-korban. E kor uralkodó rélege a „destruktív”-nak bélyegzett nyugatos költészettel szemben a Deák-párt irodalmát hirdette a magyar lélek egyetlen kifejezőjének s önmagát ez igaz élet példa leghűbb követőjének. E felfogás kétszeresen meghamisította Arany és Gyulai műveit; egyrészt azzal, hogy örökre kötelező nemzeti mértéknek hirdette, másrészt s még inkább azzal, hogy önmagát vallotta e nagyok hiteles leszármazottjának. Tormay Cecilék ugyanis elhallgatták, hogy a „Toldi” költőjében és

barátaiban a konzervatívizmus mellett élt a haladás és humanizmus szelleme is; hogy európaiak voltak, önismeretet, a valóság megismerését hirdették s felháborodva taszították volna el a Horthy-kor gyűlölködő sovinizmusát, önámító légvárait, kerge turanizmusát, szembefordulását az akkori Magyarországhoz képest még haladónak számító nyugati műveltséggel.

A mi kritikánk Vajda és Ady kritikáját folytatja. Meggyőződésünk, hogy a csoport kritikátlan bálványozásával szakítanunk kell, s ezért fel kell hagynunk az utóbbi időben felkapott nemzeti klasszicizmus elnevezéssel is. Ha ugyanis ezen — mint a hivatalos magyar kritika tette — egy sajátos örök nemzeti lélek kifejezését értjük, meg kell állapítanunk, hogy ilyen egyáltalán nincs. A magyar ú. n. nemzeti klasszicizmus a nemesség magas színvonalú kifejeződése, történelmének egy bizonyos pontján, mikor a polgárosodásnak engedelményeket téve, ugyanakkor szorosan fogja a gyeplőt, hogy forradalmi erők ki ne ragadják kezéből a vezetést. Gyulaiék irói körének jellemét, mely tehát ellentétes erők nehezen fenntartott egyensúlya, így a mérsékelt haladásnak és szigorú fékezésnek egyidejű állandó törekvése alakítja ki s teszi a világirodalom klasszikusnak tekintett korszakaiéhoz hasonlóvá. Ez a magyarázata annak is, hogy bármely egyoldalú ériékeléssel, mely csak a forradalom-ellenes vagy csak a haladó oldalát venné figyelembe, igazságtalanságot követnének el. Amilyen hiba volt bálvánnyá emelni, éppolyan tévedés volna most a másik végletbe esve csak a forradalom-ellenesét látni benne. Nem nemzeti, hanem nemesi, közelebbről Deák-pártian meghatározott klasszicizmus ez.

II. Az előadást követő vita összefoglalása

Az előadás után gazdag és széleskörű vita alakult ki. Altalában a hozzászólók több ponton is polemikába bocsátkoztak az előadóval; — ugyanakkor a hozzászólók között több kérdésben is vita alakult ki. Összefoglalásunkban az előadás anyagával kapcsolatos megállapításokat domborítjuk ki.

Barta János Komlós Aladár előadásában alapvető hibának tartotta, hogy problémáját lényegében szellemtörténeti módon fogta fel. Rámutatott arra, hogy az előadó bármily óvatos formában is, de felvesz egy „irodalmi Deák-párt”-ot, amely az előadó szerint összetételében és időbeli fejlődésében egységet alkot. Barta János szerint ez az egység még abban az óvatos formában sem áll fenn, ahogy azt Komlós Aladár hangoztatta. Ellentmond ennek először is az a tény, hogy a csoport tagjai közül éppen a nagyokban nem találjuk meg a politikai azonosságot vagy egyirányúságot. Kemény magatartását ismerjük, — de ki akarná az 1860 előtti Aranyt e tekintetben Keménnyel közös nevezőre hozni? Madách politikai különállása is nyilvánvaló: határozati-párti beszéde és egyéb politikai megnyilatkozásai is határozottan kiegyezés-ellenesek. Tompa egyébként is lazán függ össze a pesti író-csoporttal, mindössze Aranyhoz fűzik erősebb szálak, de a Bach-korszakban ő is a 49-es vonalat viszi tovább. A politikai álláspont közösségéről inkább csak a kisebbek, az epigonok között lehet szó, de ezek csak a nagyok elhunytá után bontakoznak ki.

Ugyancsak fel kell bontanunk a csoport egységét, ha az időbeli kialakulást nézzük. Szó sincs arról, mintha az irodalmi Deák-párt már Világos után létrejött volna; 1850—60 közt csak szervezési kísérletek vannak. 60 után, amikorra valamelyes egység létrejön, megindul mindjárt a bomlás is. A nagyok kiválnak, elhalnak vagy elhallgatnak, s a vízvonalstób: a kiegyezés után Gyulai magára marad az epigon-csoporttal.

Barta János véleménye szerint ha az „irodalmi Deák-párt” kifejezést megjelölésként mindenképpen alkalmazni akarjuk, akkor inkább erre a Gyulai-vezette epigon-akadémikus írócsoportra foglaljuk le, és kifejlődésének idejét is tegyük inkább 1867 utánra.

Keresztúry Dezső hozzászólásában először az előadás értékeiről beszélt. Kiemelte az előadó alaposágát és finom részletmegfigyeléseit. Különösen figyelemreméltó az a tény, hogy Komlós Aladár kiemelte a csoport íróinak erős politikai érdeklődését és hogy bemutatta, miként válik ez a politikai cselekvő erő az irodalom területén is ható tényezővé. — Nem tudott azonban teljesen egyetérteni a csoport határainak és tagjainak kijelölésével. Szerinte az ú. n. nemzeti klasszicizmus eszme- és formavilágában döntő szerepe van a népiességnek, a realizmusnak és Petőfinek: ha ezeket kihagyjuk belőle, megcsonkítjuk, ha pedig meghagyjuk, akkor előbbre kell tennünk kialakulásának kezdeteit és sokkal pozitívabban kell értékelnünk a haladáshoz való viszonyát. Nem értett egyet az előadó Arany-értékelésével, úgy érzi, hogy Komlós Aladár túlságosan is passzívnak, akadémikusnak mutatta be ezt a nagy költőt, aki mindvégig hű maradt 48-hoz, bizonyos értelemben még öregkorában is. Az előadás alapvető hibájának tartja, hogy Komlós Aladár az „irodalmi Deák-párt”-ot, a „nemzeti klasszicizmus”-t túlságosan is valóságos tényként fogadja el. Szerinte az előadó nem veti fel az alapkérdéseket: 1. valóban jelentős, a résztvevők öntudatában s műveiben is élő, egységes képlet volt-e az, amit Salamon Ferenc nagyrészt irodalompolitikai taktikából nevezett „irodalmi Deák-párt”-nak. 2. lehet-e azt, amit ő ebbe a konstrukcióba nagyjából beleszótt, valóban „magyar nemzeti klasszicizmus”-nak nevezni? A hozzászóló szükségesnek tartaná a „nemzeti klasszicizmus” fogalmát tisztázni, mert mindaddig, míg ez meg nem történik, önkényes ennek a kifejezésnek a használata.

Szabolcsi Miklós szerint Komlós Aladár túlságosan ragaszkodik előadása címéhez, szinte igazolni akarja. A hozzászóló úgy látja, hogy a „nemzeti klasszicizmus” fogalma, mint egységes terminus, szintén a mult irodalomtörténetírásának maradványa. Az egész hosszú korszakot egyáltalán nem lehet egységesnek tekinteni; Arany mindenesetre külön veendő: véleménye szerint Arany Jánost inkább szinte akarata ellenére csatolták ehhez a csoporthoz. Aranyt semmiesere sem lehet ilyen negatívan felfogni, — még egyes, kiragadott nyilatkozatai ellenére sem; külön ki kell emelni irodalomtörténeti írásai pozitív jellegét. Szerinte Komlós Aladár azt a szemléletet, hogy az egész korszakot egy egységben lássa, a Nyugattól örökölte, amely elődeiből egy egységes korszakot konstruált.

Nagy Miklós úgy látja: Komlós Aladár nemcsak abban tévedett, hogy az ú. n. irodalmi Deák-pártot olyan csoportnak mutatta be, mint amely minden tagjában egyformán lemondóan és tagadóan fordul 48 felé, hanem abban is, hogy nem ismerte fel a csoport egyes tagjainak előremutató jellegét. Allítására fel is hoz néhány bizonyítékot, amelyek szerint Arany egy-egy műve szinte utat tört az Arany-epigonok és az „akadémikus Arany” ellen lázadó ellenzéknek. Nagy Miklós szerint a Bolond Istók első éneke igen érdekes kezdeményezés a realisabb paraszt-ábrázolás felé. Nem szabad azt sem elfelednünk, hogy Arany nemcsak a lélektani finomságokban s a drámaibb cselekményben kereste az eposz modernizálásának módját, hanem kísérletezett a byroni—puskini verses regénnyel is, amely tartalmi-formai kereteivel sok alkalmat ad a kritikai társadalom-ábrázolásra. A hozzászóló szerint így kerül Arany Bolond Istókján keresztül a Reviczky—Komjáthy—Kiss nemzedék tőszomszédságába.

Koczás Sándor hibáztatta, hogy bár Komlós Aladár bevezetőjében utalt az ú. n. nemzeti klasszicizmus fogalmának eredetére, reakciós mivoltára, előadásában mégis ezt igyekszik alátámasztani; meglévőnek akarja bizonyítani ezt az „egységet”. Az tény, hogy Kemény Zsigmond, a 49 utáni ellenforradalom főideológusa, kezdeményezi egy ilyen csoport kialakítását, de korántsem alakult ki egységes csoport. Ez csupán a második magyar ellenforradalom tudatos torzítása volt, amely Aranyt meghamisította, sőt még Petőfit is bele akarta tuszkolni ebbe a csoportba. Igaz, hogy a 60-as évek táján

Arany János elfogadta Gyulai esztétikai kánonját, de ez nem sokáig tart. Konkrét, egyenkénti elemzésre volna szükség, nem pedig az íróknak egy a reakció által felvett szempontból való megközelítésére.

Komlós Aladár válaszában elismerte, hogy „az irodalmi Deák-párt leírt egysége nem volt tökéletes gondolkodásbeli azonosság“, s ezért a csoport hű képéhez valóban hozzátartoznék az egyéni eltérések megrajzolása is; de ezáltal a rokonságok feltárását és bizonyítását tűzte ki feladatul. Hiszen eleve is feltételezhető, hogy az 50–60-as évek köznemességét képviselő Deák-politikának megvolt az irodalmi tükröződése, s az előadottak szerinte kétségtelenné is teszik ezt a feltevést; mivel pedig a csoport szellemi magva a forradalomellenesség, Petőfit, igenis, ki kellett venni belőle (Keresztúry). Nem tudja, Barta mire alapítja azt az állítását, hogy a csoport 1860 után felbomlik. Hisz éppen ekkor válik erősebbé, szorosabbá (l. a Kisfaludy-társaság és Akadémia feltámasztása, Arany Pestre hozatala s részére folyóirat indítása s mindez Keményék segítségével). Aranyinak a Deák-párthoz sorolását szerinte a tények tömege igazolja: a törekvést, mely Aranyt nemcsak Keménytől, hanem Gyulaitól is el akarja szakítani, egyelőre megalapozatlannak tartja. Végül emlékeztetett arra, hogy, mint előadása idézetekkel bizonyította, többek között már Gyulai és Salamon Ferenc tudatában volt a csoport egységének, nem érti tehát, hogy Koczás mért tekinti ezt a második magyar ellenforradalom, Szabolcsi pedig a Nyugat torzításának

Összefoglalta: *Koczás Sándor*

JÓKAI

Hegedűs Géza előadása két kérdés tisztázását tűzi ki célul: Hogyan viszonylott Jókai kora társadalmához? Hogyan tükrözte azt? Az első problémát Hegedűs szerint csak akkor lehet helyesen megoldani, ha Jókait nem polgárosodó nemesnek, hanem polgárnak tekintjük. Ez felel meg a tényeknek, hiszen korának kereskedelme, tranzító forgalma révén stb. valóban erősen polgárosodott a 19. század első felében, s ez ad az eddiginél sokkal termékenyebb szempontot az író életművének megértéséhez. Jókai köznemesi voltához ragaszkodva, pl. mivel magyarázzuk azokat a műveket, amelyekben a nagybirtokos arisztokráciához való rokonszenve, hódoló királyhűsége, a munkásmozgalom iránti érdeklődése látszik. Az uralkodó s a nagybirtokosok iránti rajongás aligha egyeztethető össze a köznemes tipikus magatartásával, még kevésbé a munkásság megfigyelése, hiszen köztudomású, mennyire távol állt Magyarországon a birtokos köznemesség a múlt század második felében a nagyvárosi élet és a proletariátus fejlődésének felismerésétől. Másfelől, ha Jókait polgárnak tekintjük, akkor önálló, eddig izoláltnak látszó jelenségek is nagyobb összefüggésekbe illeszthetők (pl. Jókai viszonya 1848–49-hez). Békepártiságának oka az, hogy osztálya, a polgárság, az 1848 áprilisi törvényekkel megkapta azt, amire kapitalista gazdálkodásához szüksége volt (ösiség, úrbéri terhek, vámok, privilégiumok eltörlése, országgyűlési képviselő, törvény előtti egyenlőség stb.), az 1849-es harc csak veszélyeztethette érdekeit, mint a radikálisok diktatúrájára, esetleg parasztfelkelésekre vezethetett. Természetesen Jókaiiban sokkal erősebben éltek a liberális szabadságjogok, hogysem békepárti megtorpanása tartós lehetett volna. Ezért is csatlakozott később a Függetlenségi Nyilatkozathoz.

Jókai Bach-korszak alatti optimista és optimizmust hirdető írói magatartása is érthető ilymódon. Hiszen a köznemességgel ellentétben a gyvrszámú polgárság nem szenvedett különösebben az abszolútizmus alatt, sőt bizonyos gazdasági lehetőségek is nyíltak számára az Összbirodalomban, sőt bizonyos közelgésével pedig hatalmas anyagi perspektívák nyíltak előtte. A 48-as hagyományok ápolása Jókai szemléletében jól megfér a kiegyezés ünnep-

lésével, mert számára 1848 nem népi forradalmat jelentett, hanem a polgári átalakulás kezdetét, s a polgári átalakulást — ha korlátozottan is — 1867 folytatta. Mégis éppen a polgári átalakulás befejezetlensége miatt állandóan megvolt a talaj a forradalom eszméinek felélesztésére, 1867 elmarasztalására 1848-al szemben a haladó polgárság szempontjából. Jókai talán legtöbbször nem tudatosan hasonlította össze saját korát 1848-cal, mégis kétségtelen, hogy számos művében, mely a szabadságharccal foglalkozott voltaképpen, a „nagy idők“ utáni vágyakozása öltött testet, a kiegyezéssel való elégedetlensége szólalt meg — önmaga előtt sem tisztázottan. Nosztalgiája a szabadságharc s a polgári forradalom iránt oly erős, hogy nemcsak a magyar történelemben néz vissza, hanem igyekszik minél több haladó mozzanatot felidézni az egész emberiség multjából. Így jutnak eszébe pl. a dekabristák, az orosz parasztháborúk (Pugacsev), az olasz, délamerikai (Bolivar), északamerikai függetlenségi harcok.

Tudjuk, hogy a polgár, ha hatalomra kerül, nemcsak reakcióssá válik, hanem sznobbá is. A magyar burzsoázia pl. csekély kivétellel mindig elragadtatással nézte a dzsentri, arisztokrata életformát. Ez a polgári törekvés nyilvánul meg Jókainak a nemességgel szemben való megértő hangjában, odáig azonban már nem vitte, hogy annak hibáit kendőzte volna. Így lett Rudolf trónörökös lelkes tisztelőjévé, akiben azonfelül még reformert is sejtett.

Forradalmi hagyományai következtében rokonszenvvel fordult a forradalomból kihagyott negyedik rend felé. (Szaffrán Péter, az Egy magyar nábob munkásai, személyes kapcsolata a magyar munkásmozgalom kezdetivel.) Mint polgár természetesen páni félelemmel félt a proletariátus fegyveres fellépésétől (l. a Lélekidomár párizsi kommunardjai, az Asszonyt kísér anarchistája), de hősiességüket, eszmeiségüket elismerte. Mindenesetre jobban látta magyar író kortársainál, hogy a kapitalizmust más társadalmi forma fogja felváltani. Ez a felismerés polgári megkötöttsége miatt utópista formát öltött, de utópizmusában vannak gazdaságilag reális vonások is (l. a Fekete gyémántok „Mágneslovag“ c. fejezete). Jól látta és gyakran leleplezte a kapitalizmus rideg üzlelsruőségét, mely kiöli a nemes vonásokat az emberi lélekből. (Aranyember, Enyém, tied, övé stb.) Mindent összevetve tisztában képviselte a klasszikus kapitalizmus álláspontját, mint kortársai, ami Magyarországon a 19. század második felében kétségtelenül haladó álláspont volt.

Az a mód, ahogyan Jókai a valóságot tükrözteti, nagymértékben romantikus. Ábrázolásában minduntalan lélektani és társadalmi extrém-variánsok kerülnek elő, a tipikus folyamatot szélsőséges kiélezettségben mutatva. Nagy szerepet juttat a valóság fordulatosságának, dinamizmusának. Saját korlátlan mesélőkedve gyakran elragadta. Így első művei még a Sue-féle francia romantika beteg hajlásai, s a felesége halála után a 80-as években ismét hosszú időre elveszítette kapcsolatát a valósággal. Kiváló regényeiben azonban az erős színek, felnagyított alakok nem realitásellenesek, hanem egy olyan írói módszer gyümölcsei, mely éppen túlzásaiban vall a világra. Talán a mikroszkóp realizmusának nevezhetnők ezt az eljárást. A mikroszkóp alatt is úgy válik felismerhetővé nem egy valóságos, de szemünkkel egyébként nem látható lény, hogy az ember előbb befesti, aztán felnagyítja. Legtöbbször Jókai is így tesz hőseivel: színezi, növeli őket.

A polgári forradalom szabadságeszméinek s a megszilárdult burzsoá rendszer kizsákmányoló erőszakának kettőssége szükségszerűen hazuggá teszi a polgári magatartást. Ezen az alapvető hazugságon belül a mi polgárságunk sznob módra igyekezett hasonlítani a birtokos rétegek feudalista csökevényeihez. A polgári eszmények s a polgári valóság kettősségét Jókai is észrevette, s alakjaiban gyakran leleplezi azt, hogy mást mondanak, mint amit tesznek. (Pl. Mátyás mester a Névtelen várban, aki nagy hadvezérnek képzelet magát, s közben pompás lakatokat készít, de erről sohasem beszél. Hátszeghy a Szegény gazdagok-ban.)

Természetesen nem minden művében maradt egyformán hűséges a valósághoz. Minél inkább elfordult a haladástól, annál távolabb került a realizmustól is — amint ez általában történni szokott. Hatalmas életművében azok a számunkra legfontosabb alkotások, melyek a magyar nemesség polgárosodását ábrázolják. Ez az út a felvilágosodástól a reformkoron keresztül a forradalomig, majd a kapitalizmus kialakulásáig vezet. Közben olyan regényekkel találkozunk, mint a Kárpáthy-család eposza, az Aranyember, Mégis mozog a föld, Kőszívű ember fia. Így jutunk el a Rab Rábytól Berend Ivánig. De ezek mellett is az elemzés szempontjából igen fontos könyveket találhatunk. Kifejezetten reakciós eszmevilágú műve aránylag kevés: ilyenek a kiegészítést dicsőítő művek (Új földesúr, Politikai divatok, Lélekidomár), meg azok a romantikus antikapitalista írásai, amelyekben a nemesi világot dicsőíti (Névtelen vár stb.).

Az első hozzászóló: *Nagy Miklós*, elutasította Hegedüsnek Jókai polgári mivoltát kirajzoló koncepcióját. Ez a megállapítás nem igazolható Komárom „tözsér“ kereskedő és hitelügyletekkel foglalkozó jellegével. Ha a város lakossága gazdaságilag valóban kapitalistának tekinthető, politikai és társadalmi szempontból annál inkább ragaszkodott a nemesi életvitelhez. Erre mutatnak pl. Jókai leírásai (megemlíti a nemesi címer kirakását a komáromi lakóházakra a Politikai divatokban). Márpedig az irodalomra általában inkább a politikai, jogi, stb. felépítmény változásai hatnak ki közvetlenül, s így a gazdasági alap különben sem teljesértékű megváltozása nem alakíthatott ki Jókaiiban polgári tudatot. Másrészt — amint ezt már Marx és Engels kimutatták az itáliai városállamok festésétől tárgyalva — a jelentős művészekre nemcsak egy város, táj, vagy tartomány gazdasági és társadalmi viszonyai hatnak, hanem egy egész országot, sőt egy egész kontinensét. Ha ez már a 15. században így volt, mennyivel inkább így kellett lennie a 19. században! Ilymódon Jókai nem tükrözhetette egész életén át a többé-kevésbé polgári Komáromot, hanem magába kellett fogadnia az egész feudális, majd lassan kapitalizálódó Magyarországot. Nincs tehát semmi okunk rá, hogy elveszük e régebbi megállapítást: Jókai liberális köznemes, akit sok szál fűz a városi élethez, kapitalizmushoz, a francia polgári forradalom ideológiájához. Ez kielégítő magyarázatot ad Jókai 1848-as radikalizálódására, majd békepartiságra is. Hiszen az árutermelő, viszonylag haladó nemeségnek — amelynek képviselői pl. Nyáry Pál igen erősen hatottak Jókai politikai magatartására 1848 őszétől kezdve — érdekében állt a feudalizmus lebontása, de nem egyeztetett bele az Auszriától, legfőbb piacától való elszakadásba, amint ezt Révai József kifejtette. Egyáltalán nem nevezhető polgárinak — amint ezt Hegedüs Géza tette — Jókai magatartása a Bach-korszak alatt. Jókai optimizmusa akkor nem abból fakadt, hogy a magyar burzsoázia vékony rétege morzsákat kapott az osztrák gazdasági vezetőktől, az Összmonarchia létrejöttével. Jókai optimizmusa természetes következménye volt annak, hogy az elyomó hatalom korhadtságát, s így az abszolutizmus tarthatatlanságát felismerte, másrészt saját anyagi létét nem érintették súlyosan azok az osztrák rendelkezések, amelyek elsősorban a nemesség birtokkal rendelkező része ellen irányultak. Hegedüs Géza nem hangsúlyozta eléggé azt, ami Jókai munkásságában számunkra igen fontos. Arról van szó, hogy Jókainak a 60-as, 70-es években a munkásmozgalom kezdetéhez való viszonyát jórészt az szabta meg, hogy az osztrák nagytőke és a magyar nagybirtok szövetségével létrejött állami jellegű kapitalizálódás helyett a magyar középnemességből és kisiparosságból kiinduló nemzeti jellegű iparosodást hirdette. (Fekete gyémántok, Egy az Isten, Jövő század regénye, Enyém, tied, övé.) Ezért tudott pár lépést együtt menni a 60-as évek kispolgári jellegű munkásmozgalmával. Jókai eszmei tisztánlátása mutatkozik meg abban, hogy a reformkorszak harcát a nemzeti kultúráért és a földbirtok kapitalizálódásáért munkásságának központjába állította, hogy a dolgozó népnek és

a nemességnek szabadságharc alatti szövetsége alapján népies — anekdotikus formához jutott el, mely a magyar próza valóságábrázolásában igen nagy lépést jelentett előre. Gyengesége az, hogy nem vette észre a köznemesség lassú átállását a reakció oldalára s így a köznemesség vezetőszerépéről vallott felfogását nem tudta módosítani, bírálni, s így gyakran sülyedt még legjobb műveiben is mítoszalkotásba, lélektani naivitásba, öngazoló kalandba, a parasztságot pedig csak mint pátriárkális életformák közt élő, a társadalmi folyamatban nem számottevő elemet mutatta be. Hegedüs Géza említést tett Jókai értékeléseket, különösen Sötér István könyvét, amely szürrealista szemkedvelő módszeréről. Azonban ez a „mikroszkóp realizmus“ még legértékesebb megnyilvánulási formáiban is, ahol a polgári forradalom romantikájának funkcióját tölti be, veszélyes, irrealitásra csábító. Még inkább áll ez akkor, ha az alakok felnagyítása, heroizálása reakciós tendenciák érdekében történik (A névtelen vár nemesi felkelése), vagy a detektívregényszerű izgalmaság felkeltését szolgálja.

Bóka László helytelenítette azt, hogy Hegedüs nem bírálta meg az eddigi Jókai értékeléseket, különösen Sötér István könyvét, amely szürrealista szempontból tekinti át Jókai munkásságát. Az előadáshoz nincs hozzászólni valója, mert azt egészében felületesnek és hibásnak találja, akár Jókai polgári mivoltának hirdetését, akár a „mikroszkópikus realizmus“ hazug ötletét tekintjük.

Kardos Pál csatlakozott Bóka László helytelenítő kritikájához. Nem igaz, hogy Jókai polgári származású. De ha az lenne is, képtelenség a gyermekkori környezet hatásából magyarázni egész, félszázadnál hosszabb időre terjedő írói magatartását. Ez a lenini tükrözési elméletnek károsan merev alkalmazása. Nincs olyan tükör, amely mindig csak azt veri vissza, ami legelőször belevetítődött. Jókai a kétségtelen életrajzi adat szerint nemesi származású, noha magatartása azé a nemesé, aki már elszakadt a feudális termeléstől. Nem jobbágyai munkájából él 48 előtt sem, nem is ősi birtoka jövedelméből, hanem a maga szellemi munkájából. S a fejlődésről ugyanaz az elképzelése, mint a század sok hasonló helyzetű nemesi írójáé és politikusáé: polgárosodjunk, de úgy, hogy a köznemesség legyen polgársággá a polgári munkára, azaz a tőkés termelésre való áttérés által. Ezt az eszményt tölti be nemcsak Berend Iván, hanem a Felfordult világ Fehér Gyulája is, aki alispán fiából lesz „szegcsináló mesterember“, ezt prédikálja az „Eppur si muove“-ban Cseresnyés uram. Hogy annyira ingadozás, ellenmondás van állásfoglalásai közt, azt — ha szabad erre hivatkozni — egyéniségének lágysága, befolyásolható volta okozza. Az ő tudata nem annyira tükör, mint viaszlemez. Minden hatás könnyen rávési a maga betűit, s könnyen eltörli rajta az előző írást.

Barta János elhibáztattnak tartja azt, amire a vita egyes mozzanatai is mutatnak, hogy Jókaiból újabban egyre több „realista“ vonást akarunk ki-elemezni. Ő Jókait velejében antirealista, idealista írónak tartja, akinek világnézete tele van transzcendens elemekkel, s aki itt-ott a misztikára is hajlamos. Hogy világnépeből a kauzalitás ki van iktatva, az közismert. Jellegzetes emberalakjaiban nem a kapitalizmus, hanem ellenkezőleg: a feudalizmus erényei uralkodnak: a becsület egészen lovagi értelmezése, a hűség kultusza, a lelki függetlenség és önelégültség arisztokratikus ideálja stb. Mindez messze esik attól a polgári Jókaitól, akiről Hegedüs Géza beszélt.

Bóka László helyteleníti azt, hogy Barta János a vita során egyes felhasználásokat lényegében rehabilitációnak nevezett. Erről szó sincs, mindnyájan jól tudjuk, hogy feladatunk csak marxista-leninista kritikai átértékelés lehet. Abban azonban nincs igaza Bartának, hogy Jókait transzcendens, spirituális világnézete miatt antirealista írónak tartja, nem ilyen túlzó baloldali indoklásból kell kiindulni; ettől Jókai még lehet realista író, mint ahogy Lenin is realistának tartotta Tolsztojt vallásos idealizmusa ellenére.

Szabolcsi Miklós hozzászólásában kifejti, hogy Hegedüs Géza előadásában is látható az a törekvés, ami különben több más művében is, hogy a 19. század közepétől a magyar irodalom „nagy polgári” korszakát konstruálja meg, amelyet nagyon pozitívan kellene értékelni, mert lendületes és haladó polgárságot mutat. Ezt a képet irodalmilag, de politikailag is alapvetően hamisnak tartja. Jókai realista — ez az állítás igen veszélyes és hasonlít azokhoz a játékokhoz, amelyeket a „realista” fogalommal nálunk 1945 óta üztek, mindenkit realistává igyekeztvén deklarálni. Azért nagy a veszély, mert így elmoszuk az igazi realizmus fogalmát.

* * *

Sem Hegedüs Géza előadása, sem az azt követő vita nem járult hozzá jelentős mértékben Jókai helyes értékelésének kialakításához. Hegedüs munkahipotézise Jókai polgár-voltáról tudományosan tarthatatlan, az az állítás, hogy Jókai realizmusa „mikroszkópszerű”, vagyis lényege a valóság felnagyítása, pusztá ötlet, melyből hiányzik a Jókaival szemben való kritikai állásfoglalás. Az előadó tévedéseit a hozzászólók nagyobbára megcáfolták, de nyilatkozataik lényegében csak a cáfolatra korlátozódtak, illetőleg általánosságban vetettek fel néhány kérdést Jókai értékelésére vonatkozólag.

Összefoglalta: *Nagy Miklós*

A RÉGI MAGYAR IRODALOM ÁTÉRTÉKELÉSÉNEK KÉRDÉSE

I. Klaniczay Tibor bevezető előadása

A Magyar Irodalomtörténeti Társaság, újjáalakulásakor — irodalomtörténészeink nagyrészeinek addigi gyakorlatával szemben — határozottan állást foglalt amellett, hogy a Társaság működésének és ezzel irodalomtörténeti kutatásunknak is a súlypontja a 19—20. század magyar irodalma legyen. „Természetesen egyáltalában nincs kizárva a régi irodalom kutatása és újjáértékelése”, — mondta Lukács György elnöki székfoglaló beszédében. A Társaság vezetőségének kezdeményezésére irodalomtörténészeinknek egy kisebb csoportja meg is kezdte a régi magyar irodalom kérdéseinek tervszerű feldolgozását. Olyan hangulat uralkodott azonban irodalomtörténészeink körében, hogy ez a munka most nem túl fontos és nem túl sürgős. Megválaszolatlanul maradt pedig az a kérdés, hogy tulajdonképpen mi a funkciója ma a régi irodalom kutatásának. Az elmúlt év tapasztalatai azt mutatják, hogy világosan kell látnunk ebben a kérdésben is. Bizonyos körülmények pedig egyenesen sürgőssé teszik ennek a problémának a tisztázását.

Melyek ezek a körülmények?

1. A középiskolák főiskolák s egyetemek tantervében a régi magyar irodalom tanítása is szerepel. Mint minden tananyag, ennek is az a főcélja, hogy ifjúságunkat szocialista emberré nevelje. Régi irodalmunk azonban csak akkor tudja ezt a célt szolgálni, ha a tankönyvek, előadások a marxizmus-leninizmus szellemében ismertetik azt meg az ifjúsággal. Ez a régi irodalommal foglalkozó irodalomtörténészek fokozott aktivitását teszi szükségessé, ez a körülmény sürgőssé és fontossá teszi a régi magyar irodalom marxista-leninista újjáértékelését.

2. Az előbbivel szemben felmerült viszont az a kétely és ellenvetés, hogy helyese-e, hogy a régi magyar irodalom — ha nem nagy terjedelemben is — részét képezi a tanítási anyagnak, különösen a középiskolákban. Vajjon alkalmas-e ez az anyag az ifjúság nevelésére? Vajjon található-e a régi magyar irodalomban olyan pozitívumok, melyek szükségessé tennék, hogy — jelenleg — egyéb égetően fontos tudományos problémáink mellett, irodalomtörténészeink akár csak egy kis csoportja is, foglalkozzék vele. Ez a tendencia tagadja a régi magyar irodalom átértékelésének sürgős voltát.

3. Másfél évvel ezelőtt, mikor a magyar dolgozó nép Pártunk vezetésével gazdasági és politikai téren döntő csapásokat mért a reakcióra, az a veszély fenyegetett, hogy az ellenség az ideológiai fronton összpontosítja erőit. Az elmúlt év eredményei után bátran elmondhatjuk, hogy ma már a reakció az ideológiai front döntő szakaszain is végleges vereséget szenvedett. Könnyen megbújhat azonban a front egyes kevésbé feltűnő helyein. Ilyen a régi magyar irodalom is. Ha mi nem foglalkozunk vele, a reakció, különösen a klerikális reakció, a régi magyar irodalom segítségével az osztályharc fegyvereit fogja ellenünk kovácsolni. Az ilyen fegyvereket is ki kell ütnünk az ellenség kezéből, de lehetőleg időt sem szabad hagynunk arra, hogy ezeket elkészítse. Ez a tény aláhúzza a régi magyar irodalom revíziójának sürgősségét és fontosságát.

4. Fagyjev az irodalmi kritikáról szóló cikkében bírálja a szovjet irodalomtörténészek többségének a múlt felé fordulását, és felhívja őket, hogy „irodalomtörténeti tudásukkal, a művek eszmei és művészeti elemzése terén szerzett tapasztalataikkal, tudományosan elemző munkamódszerükkel” segítsék az irodalomtörténeti fejlődését. Fagyjev persze általában beszél az irodalomtörténészekről, hiszen a 19. század kutatója is elszakadhat a jelentől, de nem kétséges, hogy a középkor vagy a 16. század irodalomtörténeteinek ez a veszély jóval nagyobb.

Nálunk a mi irodalmi feladataink között a legfontosabb a szocialista-realista magyar irodalom megleremtése. Ezt nekünk irodalomtörténészeknek is tudomásul kell vennünk. Mi sem vonhatjuk ki magunkat ebből a munkából és a jelen feladatait kell elsősorban szem előtt tartanunk. Felmerülhet ezzel kapcsolatban a kérdés, hogy egyáltalán összeférhető-e régmúlt korok irodalmának alapos vizsgálata az élő irodalom problémái felé való fokozott orientálódással? Ez óvatosságra int a régi magyar irodalom kutatásának kérdésében.

A fenti körülmények és szempontok tehát részben sürgőssé teszik a régi magyar irodalom marxista-leninista feldolgozását, részben problematikussá teszik annak fontosságát.

A mai vita feladata, hogy ezt a kérdést eldöntse.

Ennek érdekében meg kell vizsgálnunk egyrészt, hogy általában szükség van-e elmúlt, régi korok irodalmának tanulmányozására és másrészt, hogy a régi magyar irodalom rendelkezik-e olyan tulajdonságokkal, amelyek számunkra komoly feldolgozásra tennék érdemessé.

Vajjon Fagyjev azt bizonyította-e, hogy helytelen dolog régi irodalommal foglalkozni? Egyáltalában nem. Ez Fagyjev bírálatának gyökeresen helytelen értelmezése és meghamisítása volna. A hiba abban van, hogy egyes tudósok az irodalomtörténetet és az élő irodalom kritikáját burzsoá módra kettéválasztják, a múlt jelenségeit öncélúan kutatják, a szocializmus építésének problémái előtt a múltba menekülnek.

Más dolog azonban a jelen harcai előtt a múltba menekülni és más a munkásosztály mai harcai számára a múltból fegyvereket kovácsolni. Foglalkoznunk kell tehát a múlttal s így a régi századok irodalomtörténetével is, ha ezzel a szocializmus építését szolgáljuk. Ellenkező esetben az irodalomtörténeti kutatás üres szórakozássá, szobatudósok filológiai játékvá aljasul.

Hadd mutassam be két példán, hogy miképpen lehet a régi korok történelmi eseményeit, vagy irodalmi jelenségeit, a proletariátus harcai érdekében felhasználni.

Engels a német parasztháborúról szóló klasszikus munkáját 1850-ben írta, azért, hogy az 1848-as német forradalom harcai után mutatkozó elernyedéssel szemben bemutassa a német nép forradalmi hagyományait. Munkájában megállapítja, hogy a reformáció idején a polgárság elárulta a forradalmat és megalkuvó módon a feudális osztály székértelőlőjává vált, a forradalmat következetesen továbbvivő parasztlak és városi plebejusokkal szemben.

Ugyanakkor a forradalomnak széles perspektívát adni, megsejteni, hogy a fejlődés a kommunizmushoz vezet — egyedül a városi plebejus rétegben meglévő embrionális proletárelem volt képes. Rámutat azonban arra is, hogy az 1848-as események sok mindenben hasonlítanak a 16. századiakhoz. 48-ban is elárulta a német burzsoázia a forradalmat. Engels könyve figyelmeztetés volt a német proletariátus számára, hogy ne bízzék abban, hogy a burzsoázia következetesen harcolni fog a feudalizmus megdöntéséért, hiszen már a 16. században is megvolt az a tényező — a dolgozó tömegektől való félelem —, amely miatt a polgárság még saját ügyét is elárulta. Ezzel együtt arra tanítja a könyv a német munkásosztályt, hogy a feudalizmus feletti győzelem csak akkor következhetik be, ha a proletariátus veszi át a vezető szerepet a forradalomban. A német parasztháborúk tanulságai így válhattak fegyverré a munkásosztály kezében.

A Szovjetunióban a szocialista forradalom győzelme után új fejlődésnek indult a népköltészet. A nép költői természetesen már nem a nép szenvedéseiről, vágyálmairól, hanem a megváltozott valóságról, a szovjet nép nagy vezetőire, a szocialista építésről énekeltek. A dolgozók rohamosan emelkedő kulturális színvonala pedig jelentősen elősegítette a népi költők és írók fejlődését. Természetesen a megváltozott osztályviszonyok, a megváltozott tartalom, a forma megváltozását is maga után vonta. A népmesék és népi énekek előadói kezdték elhagyni az orosz népköltészet hagyományos formai elemeit, mint például a háromszoros ismétlés, sőt számosan nem várták meg a folklórkutatók gyűjtőmunkáját, hanem saját maguk foglalták írásba elbeszéléseiket, dalikat. Egyes szovjet folklóristák hibásan, a hagyományos formai elemek eltűnésében, a szóbeliségnek írásbeliséggé változásában a népköltészet dekadenciáját látták, és ezért a népi költőket ezeknek a formai sajátságoknak az újrafelvételére próbálták rábeszélni, a nép által le is írt műveket pedig kirekesztették a népköltészet területéről. Ezzel hátráltatták a szovjet folklór fejlődését. A szovjet kritika 1948-ban mutatott rá ezekre a káros jelenségekre. Ilyen körülmények között olyan tudományos munkák, melyek kimutatják, hogy a népköltészet hagyományos formai elemei a szóbeliség következtében elakultak ki a századok folyamán, és így nem tartoznak a népköltészet lényegéhez, hanem szükségszerűen el kell tűnniök az analfabétizmus felszámolása és a nép kulturális felemelkedése következtében: fegyverek a szovjet népköltészet további fejlődéséért vívott harcban.

A jelen harcaival szerves összefüggésben: ilyen és csakis ilyen módon van értelme a régi irodalom kutatásának. Fagyvejev éppen erre figyelmeztet. Nem arra, hogy dobjuk félre a régi irodalmat, hanem, hogy irodalomtörténeti tevékenységünket kapcsoljuk össze az élő irodalom szolgálatával. Ez az irodalomtörténeti kutatás szempontjából is döntő jelentőségű, mert a mult irodalmi jelenségeit csak a szocialista-realista irodalom talaján állva ítélniük meg helyesen.

A haladó irodalmi hagyományok feltárása és megismertetése az irodalomtörténészek elsőrendű feladata. A Szovjetunió irodalomtörténészei túlnyomó részben már elvégezték ezt a munkát, mi azonban még nem. Nálunk tehát különös nyomatékkal kell napirenden szerepelnie ennek a kérdésnek az újabb és a régibb magyar irodalom kutatói előtt egyaránt.

A magyar irodalom haladó hagyományait keresni azonban csak ott van értelme, ahol jelentős művészi értékű, haladó jellegű irodalmi alkotások léteznek, amelyek kialakuló szocialista kultúránkban élő erővé válhatnak. Ilyen írók és művek létezését a régi — vagyis a felvilágosodás előtti — magyar irodalom területén egyesek kétségbevonják. Vizsgáljuk meg, honnan fúj a szél.

A régi magyar irodalom lebecsülésének egyik oka, hogy egyesek az anyagot nem ismerve készpénznek veszik, amit korábbi irodalomtörténeti munkákban olvastak.

Irodalomtörténetírásunknak egyik jellegzetes vonása volt a régi magyar irodalom burzsoá-nacionalista túlértékelése. A középiskolai magyar tanításban, az egyetemi oktatásban és a tudományos kutatómunkában a 19. és 20. század irodalmának rovására aránytalanul nagy helyet foglalt el a régi irodalom. Elég arra gondolnunk, hogy a pesti egyetem Horthy-korszakbeli magyar irodalomtörténet-professzorai (Négyesy László, Császár Elemér, Horváth János, Alszegehy Zsolt) elsősorban a régi irodalommal foglalkoztak. Irodalomtörténészeink jelentős része apró-cseprő filológiai problémákkal vesződött, gondosan kerülve az elvi kérdéseket.

A burzsoáziának azért volt szüksége a régi irodalom túlértékelésére, hogy egyrészt a többi keleteurópai néppel szemben a magyarság kultúrfőlenyét bizonyítsa, másrészt elterelje a figyelmet a jelen problémáiról és saját reakciós uralmának igazolására az irodalomtörténetből érveket merítsen. Irodalmunk fejlődése természetesen ellentmond a reakció céljainak, ezért burzsoá irodalomtörténetírásunk meghamisította irodalmunk történetét, a haladó alkotásokat pedig, ha lehetett, eltitkolta. Egy Petőfit természetesen nem lehetett letagadni. Ezért megpróbálták sovinszta szempontból meghamisítani. Néhány forradalmi versét azonban így is el tudták rejteni a nép elől. Egy Tolnai Lajost viszont már majdnem teljesen elhallgattak, és sorolhatnánk még számos példát. Ha a hamisítás, haladó hagyományaink eltitkolása terén a 19. században sikerrel kártékonykodtak a mult irodalomtörténészei, mennyivel könnyebben teheték ezt a régi irodalom területén.

Ebből a korból származó alkotásaink túlnyomó részben csak kéziratokban, vagy igen kis példányszámban megjelent nyomtatványokban maradtak fenn. A török és német pusztítások során régi irodalmunk jelentékeny része elpusztult. A levéltárak, kéziratárak mélyén fekvő régi irodalmi alkotásainkhoz ilymódon csak a beavatottak férhettek hozzá. És éltek is ezzel a kedvező lehetőséggel: publikálatlanul hagyták azokat a műveket, amelyekből az uralkodó osztályok gaztetteiről, az egyház népellenes tevékenységéről, a magyar nép haladó, forradalmi törekvéseiről értesülhetett volna az olvasó.

Ilymódon a régi irodalomtörténetünk meghamisítása fokozottabb mértékben volt lehetséges, mint az újabbé. A régi magyar irodalmat tudósaink klerikális-feudális jellegűvé festették.

Mivel a reakció erői közül ma a klerikális reakciónak van nálunk leginkább tömegbefolyása, a klerikális hamisítás különösen veszélyes. A régi magyar irodalmat döntően vallásos jellegűnek tüntették fel. Az irodalom részévé tettek mindenfajta teológiai, vallásos könyvet, annak a szellemtörténeti elvnek alapján, hogy irodalomnak mindig azt kell tekinteni, amit az illető kor annak tartott. Az illető kor véleményét viszont többnyire szintén papok nyilatkozataiból állapították meg.

Kirekesztve a magyar ösköltészetet az irodalomtörténetből az egyháznak juttatták irodalmunk megteremtésének érdemét. Az egyház javára írták írott irodalmunk magyarrá válását, holott ez éppen egyházellenes törekvésnek köszönheti létrejöttét.

A protestáns irodalom belül is a reakciósat emelték ki. Mélius Juhász Péter, Gelei Katona István bekerült Pintér gimnáziumi tankönyvébe is. Szkhárosi Horváthról azonban mélyen hallgatott. Sík Sándor hosszasan magasztalta Zrinyi vallásosságát, de arról nem beszélt, hogy miként vélekedett a papság politikai tevékenységéről. Pázmány a magyar irodalom egyik legnagyobb alakjává emelkedett, — gazdag, régi antiklerikális költészetünk viszont ismeretlen maradt.

Párhuzamosan haladt ezzel régi irodalmunk feudálissá tétele. Ennek érdekében formalista-pozitivistá módon szétválasztották az írott irodalmat és a népköltészetet. Horváth János az utóbbit kirekesztette az irodalomtörténetből, vagyis csak az uralkodó osztály alkotásait vette be az irodalomtörténetbe.

Aldozatul estek ennek a szemléletnek a feudalizmussal egyáltalán nem rokonszenvező irodalomtörténészek is, mint pl. Komlós Aladár, aki azt írja, hogy Balassitól Ráday Gedeonig az egyházi írásokat leszámítva alig találunk a főurakon kívül egy-két másrendbeli író. Elég a kuruc költészetre gondolkunk és nyomban kiderül ennek az álláspontnak a tarthatatlansága.

A régi magyar irodalomtörténeti kutatás tehát nyolc évszázad magyar irodalmának meghamisított képét hagyta ránk örökül. Nyilvánvaló, hogy feladatunk ezzel kapcsolatban megírni a régi magyar irodalom igazi történetét, annál is inkább, mert a reakció ezt az anyagot, ha így marad, ezután is kitűnően felhasználhatja saját érdekében. Ezt meg kell akadályoznunk, és lehetővé kell tennünk, hogy a régi magyar irodalmat a proletáriátus használhassa fel fegyverként.

Gyökeresen téves tehát azoknak a véleménye, akik azért, mert a régi irodalmat azelőtt soviáista módon túlértékelték, most azt hirdetik, hogy dobjuk el az egészet. Akik ilyen véleményt képviselnek, azok megtagadják nyolcszáz év irodalmát anélkül, hogy azt ismernék, és talán azt képzelik, hogy a magyar irodalom mint valami isteni szikra a 18. században pottyant az égből — vagy Nyugat-Európából.

Gyökeresen elhibázott azoknak a véleménye, akik azért, mert a burzsoá irodalomtörténetírás régi irodalmunkat klerikális-feudális jellegűvé festette, most azt hirdetik, hogy ne foglalkozzunk a régi magyar irodalommal, hiszen azzal a reakciónak szolgálunk. Akik ilyen véleményt képviselnek, azok vagy tagadják, hogy a magyar társadalom nyolcszáz év folyamán fejlődött és hogy a magyar történelemben haladó mozgalmak voltak, vagy pedig tagadják, hogy az irodalom tükrözi a valóságot; ezek a személyek áldozatul estek a burzsoá torzításnak, és készek akadályozni azt is, hogy mások ezt a torzítást megszüntessék.

Az ilyen irodalmárok akarva nem akarva burzsoá érdekek uszályába kerülnek: a kozmopolitizmus malmára hajtják a vizet. A régi magyar irodalom lebecsülésének másik gyökere ugyanis a burzsoá kozmopolitizmus.

Jó példa erre Komlós Aladár könyve irodalmunk társadalmi hátteréről. Komlós irodalmunkat a nyugati irodalom szemüvegén keresztül szemléli. „Mikor odakünn a Niebelung-ének születik — írja —, nálunk a Halotti Beszédet veti papírra egy barát, az Isteni Színháttal a Lőveni Mária-siralom egyidős, Shakespeare és Molière korában pedig nálunk teológiai szörszálhasogatások folynak és goromba hitviták dübörögnek.“

Már maguk az összevetett tények is rosszindulatúan vannak kiválogatva: a nyugati irodalom legnagyobbjait régi irodalmunk érdektelen jelenségeivel állítja szembe, mert ugyanakkor azt is mondhatnánk, hogy mikor Zrínyi nagyszerű eposzát megírta, Német- és Olaszországban egyetlen valamire való költőt sem találunk. Természetesen ostobaság volna tagadni, hogy a nyugati népek irodalma fejlettebb volt, mint a miénk, hiszen ismerjük jól azokat az okokat, amelyek miatt a múltban nagyobb művészi alkotásokat tudtak létrehozni, mint ősünk. De vajjon az következik-e ebből, hogy vessük el mindazokat az irodalmi értékeket, amiket népünk évszázadok harcai során létrehozott? Vajjon jövőnk építése szempontjából saját haladó kultúráis örökségünk nem fontos, hanem csak egyes nyugati remekművek? Semmi esetre sem.

A nyugati szemüveg mellett Komlósnál a régi magyar irodalom lebecsülése a burzsoázia szerepének túlbecsüléséből is származik. „Elsősorban a polgárság teremt irodalmat“, — állítja Komlós. Tételének igazolására Szerb Antal is idézi, aki szerint „minden osztály nagyjából egy lelki tulajdonság képviselője: a nemesség a bátorságé, a nép az öntudatlanságé s a középosztály a tudatosságé“. Eszerint, mivel a nép öntudatlan, a nemesség pedig nyilván a csatákat kereste, hogy bátorságát fitogtassa, a „tudatos“ középosztálynak, a polgárságnak jutott az a történelmi feladat, hogy a kultúrát, az irodalmat

megteremtse. Ilyen alapon persze a régi magyar irodalom érdektelen, hiszen Magyarország polgárosodása előtt keletkezett. Csakhogy nekünk más a véleményünk a nemességről is, a polgárról is, de legfőképp a népről. A kultúrát és az irodalmat nem a burzsoázia hozta létre, hanem a dolgozó nép.

„Minden ország költői — írja Gorkij — a nép kollektív alkotásainak kincsesházából merítették legjobb műveiket, ahol már régóta adva vannak az összes költői megnyilatkozások, az összes magasztalt alakok és típusok... Az egyéni alkotás legjobb példái remekül csiszolt ékkövek, de ezeket az ékköveket a néplömegek kollektív ereje teremtette meg.“

Vajjon a magyar dolgozó nép a burzsoázia megjelenéséig képtelen lett volna irodalmat létrehozni? A régi magyar irodalom ismeretében a válasz erre csak határozott tagadás lehet.

Komlós Aladár azonban azt írja, hogy „a magyarság általában nem magából és nem a magáéból fejleszti kultúráját, hanem újra meg újra Nyugatról importál.“ „A magyar litteratúra a 19. század küszöbéig túlnyomó részben fordítás vagy átdolgozás.“

Sőt, ezt a nézetet az összes kelet-európai népre is kiterjeszti: „Az irodalom — állítja — a szóbanforgó országokban (ezek: Oroszország, Lengyelország, Magyarország, stb.) termékeny talaj híjján nem otthon fakadt, hanem idegenből hozott növény.“ Komlós érvelése tehát nemcsak a magyar, hanem az összes kelet-európai, köztük az orosz nép régi irodalmától is megvonja a polgárjogot. A szovjet tudomány eredményei ennek az álláspontnak természetesen gyökeresen ellentmondanak.

Természetesen senki sem tagadja, hogy a nyugati népek haladó irodalma bizonyos korokban megtermékenyítette a kelet-európai népek, köztük a magyarság irodalmát. Az azonban egyszerűen nem igaz, hogy a régi magyar irodalom csak a nyugati kultúra palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll. Ez az irodalmi hatások és átvételek formalista-pozitívista értelmezése.

A fenti hamis és veszélyes burzsoá-kozmpolita nézeteket erélyesen vissza kell utasítani.

Összefoglalva tehát az eddig mondottakat, megállapíthatjuk, hogy a régi magyar irodalommal foglalkozni kell; haladéktalanul meg kell kezdeni a régi magyar irodalom átértékelésének munkáját. Nem öncélú mulktutatás, hanem a szocializmusért vívott harcunk érdekében. De éppen ezért nem szabad szemelől téveszteni, hogy az irodalomtörténeti munka területén nem a régi magyar irodalom kutatása a legfontosabb feladat. A munka súlypontja az élő és az újabbkori irodalom vizsgálata kell, hogy legyen. Irodalomtörténészeink kisebb csoportjának azonban végre kell hajtania a régi magyar irodalom revízióját.

Ez a munka, amely nyolc évszázad magyar irodalmának igazi történetét hivatott a dolgozó nép kezébe adni, olyan felelősségteljes és nehéz feladat, amire a régi magyar irodalom kutatói a multban sohasem vállalkoztak. Eppen ezért ennek a feladatnak az elvégzésére nem világtól elvont szobatudósokra, hanem épülő szocializmusunk új típusú irodalomtörténészeire van szükség.

Nekünk, a régi magyar irodalomtörténet kutatóinak végérvényesen szakítanunk kell azzal a hamis burzsoá állásponttal, hogy minket a mult érdekel. Tudományos munkánkkal viszont csak akkor szolgálhatjuk a jelent és a jövőt, ha ismerjük azt. A régi magyar irodalom kutatóinak ezért alaposan ismerniök kell a Szovjetunió szocialista-realista irodalmát és mai élő magyar irodalmunkat. Ez a megismerés azonban csak akkor lesz eredményes, ha nem passzív, hanem aktív jellegű. Nemesak olvasnunk kell az élő irodalmat, hanem segítenünk is kell fejlődését.

Tudományos feladatainkat csak akkor valósíthatjuk meg, ha elsajátítjuk azt a tudományt, „amelynek ismerete — Sztálin szavaival — feltétlenül kötelező minden tudományág bolsevikjai számára, — ez a marxista-leninista

társadalomtudomány.“ De nemcsak elsajátítanunk kell azt, hanem tanulnunk kell annak a népnek a tudományától, amely a marxizmus-leninizmus alkalmazásával, minden tudományág s így az irodalomtörténet területén is a világon eddig egyedülálló eredményeket tudott elérni: a Szovjetunió élenjáró tudományától.

Aktívan résztvenni szocialista irodalmunk kialakításában, elsajátítani a marxizmus-leninizmust, tanulni a Szovjetuniótól — a szakmai tudás mellett ezek a régi magyar irodalomtörténeti kutatás eredményességének a feltételei.

II. Az előadást követő vita összefoglalása

Gerézi Rabán rámutatott arra, hogy a régi magyar irodalom is rendelkezik olyan haladó hagyományokkal, amelyeket közkincsé tenni fontos kötelességünk. Ezután az irodalomtörténet és a történettudomány kapcsolatáról beszélt. Sok esetben a történészek téves eredményekre juthatnak irodalomtörténeti tények ismerete hiányában. Így az irodalomtörténetnek, mint történeti segédtudománynak is fontos szerepe van. Példaképpen Molnár Eriknek azzal a helytelen állításával szállt szembe, hogy hazánkban a humanizmus gyökértelen, idegen, kozmopolita szellemi áramlat volt. (A magyar társadalom története az Árpádoktól Mohácsig. 305. l.) Gerézi szerint nálunk a humanizmus a legszorosabb kapcsolatban volt az államhatalom centralizálásának kérdésével, tehát a nemzeti függetlenséggel. Az irányító államszervezet központja a kancellária volt és ezt Mátyás éppen a centralizáció megvalósításának érdekében töltötte meg humanistákkal. A magyar humanizmus tehát szorosan a nemzeti problémákban gyökerezik, másképpen nem termelődhetett volna ki olyan író-egyéniség, mint Janus Pannonius.

Vargyas Lajos arról beszélt, hogy mi az álláspont a Szovjetunióban a régi irodalom kutatásával szemben. Az 1945. óta megjelent és hozzánk eljutott szovjet irodalomtörténeti munkák tekintélyes része a régi orosz irodalommal, vagy a Szovjetunió többi népének régi irodalmával foglalkozik. Erre számos példát hozott fel.

Szabolcsi Miklós hozzászólását négy pontban foglalta össze. 1. Hiányolta az előadásban annak kiemelését, hogy a régi magyar irodalom mennyire erősen nemzeti vonalú volt. A régi magyar irodalom mindig küzdött a nemzeti függetlenségért. Ezt föltárni nem sovinizmus, hanem értékes, haladó hagyományaink továbbfejlesztése. 2. Szükségesnek tartja, hogy a régi magyar irodalom negatív vonásait is felhasználjuk nevelőerőként. Szembe kell szállnunk a reakciós irodalomtörténészek hazug ítéleteivel és le kell lenyeznünk az olyan reakciós írók népellenes irodalmi tevékenységét, mint amilyen Pázmányé, Dugonicsé vagy Gvadányié. 3. Az előadó nem beszélt nyíltan a filológizmus veszélyéről. Bár a régi magyar irodalom kutatásában a filológiának nagy szerepe van, mégis itt a legnagyobb a veszélye annak, hogy a tudományos kutatás öncélúvá válik. 4. Az előadó csupán a nép alkotó szerepéről beszélt az irodalomban. De ugyanakkor rá kell mutatnunk arra is, hogy egészen a szocialista-realista irodalom megteremtéséig a népre támaszkodva és azt kifejezve, az uralkodóosztályok is teremtenek irodalmat. Ezt letagadni narodnyikizmus lenne.

Geréb László nem értett egyet Gvadányi negatív értékelésével. Szerinte Gvadányi sok helyen realista módon tükrözi a valóságot, ezért, és népiesség miatt munkássága a haladás irányába esik, még akkor is, ha a Martinovics-összeesküvésről elítélően nyilatkozott. Nem véletlen, hogy Petőfi szerette Gvadányit.

Komlós Atadár igazságtalan eljárásnak mondta azt, hogy egy három évvel ezelőtt megjelent könyve alapján neki tulajdonították az előadó a magyar irodalomtörténetírás minden bűnét. Könyve megírásakor mást nem tehetett,

mint az addigi irodalomtörténeti megállapításokat átvette és megkísérelte ezeket marxista szempontból átértékelni. Azt a tényt, hogy a magyar irodalomtörténet legtöbb nagy felújulási korszaka nyugati szellemi áramlatok visszhangja, többek közt Babits Mihálytól vette át. Babitsot pedig szerintem nem lehet kozmopolitizmussal vádolni. — Nagy várakozással tekint a régi magyar irodalommal foglalkozó irodalomtörténetesek munkája elé, bár az a véleménye, hogy a régi magyar irodalom bemutatott emlékei inkább csak történeti dokumentumok, mint művészi értékű alkotások.

Esze Tamás egyetért az előadóval abban, hogy a régi magyar irodalom nem halott irodalom, csak elrekesztett irodalom. Ezt világosan igazolja régi irodalmunk egyik legértékesebb ágának, a kuruc költészetnek a sorsa. A kuruc költészetet előbb Thaly Kálmán színezte át a millenniumkori uralkodóosztályok hamis történeteszemléletének és illúzióinak megfelelően, majd mikor kiderültek Thaly tárgyi hamisításai, a hiteles kuruc versekkel egyáltalán nem foglalkoztak irodalomtörténészeink. Ez érthető, hiszen a kuruc versek legjava a magyar nép öntudatos követeléseit, felszabadulásáért vívott harcát, majd csalódását tükrözi és ennek feltárása az elmúlt rendszer számára nem lett volna előnyös. — *Esze Tamás* egyébként a vitát korainak tartja, nem nyilatkozhatunk szerintem a régi magyar irodalom értékeiről addig, amíg ezeket fel nem kutattuk.

Szabolcsi Miklós második felszólalásában súlyos tévedésnek minősítette Geréb László Gvadányi-értékelését. Veszélyes dolog lenne valakit csak azért haladónak minősíteni, mert népies. Ebben a korban döntő kérdés az írók megítélésénél, hogyan viszonyultak a Martinovics-összeesküvéshez. Gvadányi lépten-nyomon hangoztatta ellenszenvét Martinovicsékkal szemben. Hogy Petőfi nagyraértékelté Gvadányit, ez csak a reakciós irodalomtörténetírás egyik tartós hamisítása.

Debreceni Ferenc Komlós Aladár hozzászólásával foglalkozott. Súlyos hiba volt szerintem úgy megírni egy irodalomtörténeti összefoglalást, hogy kritikák nélkül átvette a mult hamis ítéleteit. A könyv ezért igen veszélyes, annál is inkább, mert „marxista átértékelés“ ürve alatt burzsoá ideológiát terjeszt. Babits — Komlós állításával ellentétben — erősen fertőzött volt kozmopolitizmussal. — A régi magyar irodalom értékeivel kapcsolatban megjegyezte Debreceni: kétségtelen, hogy olyan nagy írók nem fogunk felfedezni a régi magyar irodalomban, mint Petőfi vagy Ady. Az is kétségtelen azonban, hogy a meglévő emlékek is olyan nagy erkölcsi értékeket jelentenek, hogy feltétlenül foglalkozni kell velük.

A vitához ezután még *Osvát Kálmán*, *Barta János* és *Varjas Béla* szóltak hozzá.

Klaniczay Tibor záró felszólalásában először azoknak felelt, akik a vitát korainak tartották. A vita célja ugyanis nem az volt, hogy a régi magyar irodalom értékelésében az utolsó szót kimondja, hanem az, hogy a munka megkezdése előtt tisztázza a kutatás elvi szempontjait. — A nép és az uralkodóosztályok alkotó szerepével kapcsolatban Klaniczay kijelentette: nem állította, hogy az uralkodóosztályok egyáltalában nem teremtenek irodalmat. Arra akart mindössze rámutatni, hogy a költészetet már az osztálytársadalmak kialakulása előtti időben megteremtette a nép és a továbbiakban a nép szerepe döntőbb az irodalom fejlődésében, mint a polgárságé.

* * *

A vitát összefoglalva megállapíthatjuk: a vitautlás eredményeképpen kialakult az a felfogás, hogy a régi magyar irodalmat fel kell dolgozni. A hozzászólók sok fontos szempontot vetettek fel, mégis a vita egyoldalú volt. Ez főleg onnan származott, hogy Komlós Aladárnak nem állt módjában felkészülni hozzászólására, mivel az előadó — helytelenül — nem mutatta meg neki előre az előadás szövegét. Így a hozzászólások csak kiegészítették

az előadást. Ezek a hozzászólások — bár általában elvi síkon mozogtak — mégis igen gyakran szakmai részletekbe vészték. Hiba volt az is, hogy az irodalomtörténetírás és a mindenkori osztályharc kapcsolatának fontosságát csak egy hozzászóló hangsúlyozta élesen és hogy nem volt visszhangja az előadás azon részének, melyek a régi és az élő irodalom kutatásának egységét hangsúlyozták.

Összefoglalta: *Stoll Béla*

III. Válasz és önkritika

Klaniczay azzal vádol, hogy a burzsoá-kozmopolitizmus bűnébe estem, mert „Irodalmunk társadalmi háttere“ c. 1946-ban írt és 47-ben megjelent könyvemben lebecsülöm a régi magyar irodalmat, azt állítván, hogy:

elmaradt a nyugati irodalmak mögött, csak a nyugati kultúra palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll, egyáltalán nincsenek benne művészi értékű, haladójellegű irodalmi alkotások, mert „irodalmat elsősorban a polgárság teremt“, az pedig nálunk nem volt. Burzsoá elfogultság az is, hogy könyvemben csak az uralkodóosztályok irodalmával foglalkozom, pedig „a kultúrát és az irodalmat nem a burzsoázia hozta létre, hanem a dolgozó nép“. Negyedik éve várom a marxista kritikát. Könyvem, melyben régi, már a felszabadulás előtt tanított felfogásomat dolgoztam ki, valóban erősen magán viseli keletkezése időpontja politikai tiszlátatlanságának és marxista képzettségem azidőbeli felszínességének nyomát. A könyvtől azóta messze jutottam, komoly kritikája mindazonáltal ma is tanulságos lehet számomra.

De az elhangzott bírálat ilyennek tekinthető-e?

Klaniczay maga is idézi azt a megállapításomat, mely szerint régi irodalmunk „*túlnyomó részben* fordítás vagy átdolgozás“. De néhány mondatnál odébb már abban a formában cáfolja állításaimat, mintha azt írtam volna, „hogy a régi magyar irodalom *csak* a nyugati irodalom palántáiból, fordításokból és átdolgozásokból áll.“ Idézi a könyvemből, hogy „elsősorban a polgárság teremt irodalmat“, s elhallgatja, hogy kérdéses mondatom úgy szól: „a fejedelmi, vagy főúri udvarok mellett elsősorban a polgárság teremt irodalmat.“ Kl. ugyanis az én „burzsoá-kozmopolita elfogultságomat“ akarta igazolni, s ezt némileg megnehezítette volna, ha kiderül, hogy a fejedelmi és főúri udvarok irodalomteremtő szerepét is elismerem; s mivel a rojalista és feudális elfogultság vádja valószínűtlenül hangzott volna, a dilemmából úgy vágta ki magát, hogy huszárosan lenyisszantotta a szándékait zavaró mondatrészt. De Kl. ki is egészít, ha kell. Valóban beszéltem arról például, hogy régi irodalmunk szegény. De soha nem írtam le (és soha senki nem írt le) olyan képtelenséget, amit Klaniczay nekem tulajdonít és nagy hévvel cáfol, hogy régi irodalmunkban *egyáltalán* nincsenek művészi értékű, haladó jellegű irodalmi alkotások, vagy hogy „vessük el mindazon irodalmi értékeket, amiket népünk századok harcai során létrehozott.“

Ezzel szemben az az igazság, hogy régi irodalmunkat mennyiségi és minőségi szempontból valóban szegényebbnek tartom ugyan, mint szerelném, de nagy íróként említem benne J. Pannoniust, Balassit, Zrínyit, Apáczit, méltatom a 16. sz. protestáns irodalmának plebejus szárnyát, a kuruc költészetet, több ízben is nyomatékosan fejtegetem, hogy a 18. sz. végéig a magyar irodalom szempontjából is a nép végzi a legértékesebb szellemi munkát, hogy a kelet európai nemzetek körében a parasztság nyelve gazdagabb és gyökeresebb, mint a városé s ezért az irodalom kivirulása itt mindenütt szükségszerűen a népnyelv alapján történik, kifejtem, hogy nálunk csak az az irodalom lehet teljes értékű, amely a nép életével benső kapcsolatban jött létre, s hogy egész művelődésünk tragikus alapproblémája a kulturális dualizmus, az a szakadás, amely népünket és a magasabb szellemi alkotásokat

elválasztotta, — s kis könyvemnek tárgya épp a kulturális dualizmus keletkezésének, okainak, következményeinek és megszüntetésének vizsgálata volt.

Valóban azt írtam tehát, hogy régi irodalmunk elmaradt a nyugati mögött s haladásában minduntalan külföldi lökésekre szorult. De ezt szellemi életünk tragédiájaként mutattam be, amelyet a feudalizmusban való megrekedésünk idézett elő; a folytonos nagymértékű külföldi kölcsönzés kikerülhetetlen, de szomorú végzet volt számunkra s hozzájárult a kulturális dualizmus fokozásához. Helytelen-e ez a vélemény? Ha az eddigi irodalomtörténeti kutatásunk felelős érte. Kifogásolt megállapításaim, mint látni fogjuk, a szakmába vágó minden munkában megtalálható és mindeddig senki által kétségbe nem vont irodalomtörténeti közfelfogáson alapulnak; a magam feladatának azt tekintettem, hogy társadalmi magyarázatát keressem irodalmi fejlődésünk általánosan elismert tényeinek.

Kl.-nak mégis úgy tetszik, hogy éppen engem vonjon felelősségre irodalomtörténetünk közhelyeiért. Így azért, amit Toldy, Ferencől Arany Jánoson és Beöthy Zsolton át Szerb Antalig minden magyar irodalomtörténész tanított: hogy Balassitól a 18. sz. közepéig irodalmunk főúri jellegű. Közhely a nyugati ösztönzésekről s a fordítások túltengéséről szóló állításom is. Már Kármán József panaszkodik, hogy „nálunk termett eredeti munkák még eddig nincsenek“, Kőlesey pedig, hogy nálunk „a magasabb poézis... belső szikrából szép lángra nem gerjed, idegen tűznél kell annak meggerjednie“, Arany János megállapítja, hogy jobb lett volna költészetünkre, „ha nem mintegy felülről lefelé töről szakadva, vagyis inkább a törzstől soha el nem szakadva...“, tehát mindjárt eleinte a néptől fejlődik“, de „nálunk is úgy hozta a sors, hogy megszakadjon a benső fejlődés, hogy innen-onnan ellesett példákon tanulgassunk verset írni“ (Ráday Gedeon). A sok rosszal, csak éppen kozmopolitizmussal nem vádolható Szabó Dezső pedig szokott széleséges közjárn ezt írja: „A magyar irodalom a 18. századig gyarmati irodalom. A témák, az eszközök, a formák rendesen idegenek. Nemely időpontban, például a 16—18. századokban egyszerre különböző idejű és eredetű idegen hatások érvényesültek. Így természetes, hogy régibb irodalmunknak nevelőértéke most már csak kevés lehet... A legnagyobb szociális (nemzeti szempontból is) aberráció ezzel az irodalommal egy évet lopni el a gyermektől.“ (Az irodalom mint társadalmi funkció.)

S valóban 1917-ig, mindaddig tehát, amíg haladottabb társadalom csak nyugaton volt, a magyar író nyugatellenessége reakciós magatartás, nyugatrafordulása pedig nem kozmopolitizmus, hanem progresszió. Vagy kozmopolita volt-e Bacsányi, mert szemét 1789-ben Párizsra vetette, Petőfi, akinek a francia forradalom volt a bibliája, s Ady, aki azt hirdeti: „Nyugat ellen nyugatot hozz.“? Révai József szerint „Ady szemé, egész műveltsége, forradalmisága, a magyar demokratikus kultúra valamennyi hagyománya következtében nyugatra nézett, nem keletre. Párizsra, a polgári demokratikus forradalmak „szent földjére“, nem pedig Oroszországra.“ (Ady, 13. l.) Ez akkor éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás. Nyugati kölcsönzések nélkül nemcsak J. Pannoniussunk, Apácaink, Bacsányink, Kazinczyink, Kőleseyink, Petőfink, Adyink, József Attiláink nem lett volna, hanem még nyugatellenes Gvadányink, Dugonicsunk, népszínművünk, sőt turulistáink és turanistáink sem. Kl. is elismeri, hogy: „Ostobaság volna tagadni, hogy a nyugati népek irodalma fejlettebb volt, mint a mienk, hiszen ismerjük jól azokat az okokat, amelyek miatt a múltban nagyobb művészi alkotásokat tudtak létrehozni, mint őseink.“ De akkor miért burzsoá kozmopolitizmus, ha én összevetésekkkel példázom irodalmunk fejletlenebb voltát, amit Kl. is elismer? Miért burzsoá kozmopolitizmus megnevezni azt a történelmi okot, amelyre Kl. is céloz s amely szerinte is aligha lehet más, mint az, hogy mi, ismert okokból, megrekedtünk a feudalizmusban, míg nyugaton kifejlődött a polgárság? Miért burzsoá kozmopolitiz-

mus rámutatni elmaradottságunk azon következményére, hogy kölesönöztünk a haladottabb társadalom fejlettebb kultúrájától? S mi egyebet jelent az a Kl. által kifogásolt s valóban túlélesen fogalmazott mondatoni, hogy „Az irodalom a szóbanforgó (tehát keleteurópai) országokban termékeny talaj híján, nem otthon fakadt, hanem idegenből hozott növény“, mint azt, hogy az uralkodó osztályok általában nem a hazai népköltészetet folytatták, hanem rendszerint idegenből hozták műtáikaikat? Kl. ugyan ekkép folytatja: „De vajjon az következik ebből, hogy vessük el mindazokat az irodalmi értékeket, amiket népünk évszázadok harcai során létrehozott? Vajjon jövőnk építése szempontjából saját haladó kulturális örökségünk nem fontos, hanem csak egyes nyugati remekművek?“ Nem, elmaradottságunk elismeréséből ez valóban nem következik. De senkinek nem is jutott eszébe ilyen közvetkeztelést levonni. Kl. azonban ügyesen úgy illeszti be ezt a kiagyalt következtetést egy mondatomat cáfoló gondolatmenetébe, hogy azt a benyomást kelti, mintha nemesak az idézett mondatot írtam volna, hanem ezt a nekem tulajdonított ostobaságot is. Joggal mondhatná ugyan valaki, hogy csak az átvételeket látni s nem venni figyelembe, hogy át is alakultak a magyar talajon: egyoldalúság. De az én kis könyvem nem irodalomtörténet, hanem esszé, amely csak egy bizonyos kérdésre keresett választ, s így egyoldalúsága szerkezeti kényszerűség. Az is igaz, hogy a nyugat mai bálványozása kétségtelenül kozmopolitizmus, sőt reakció, — de multunk nyugatosainak, vagy nyugatos voltuk mai megállapításának hibáztatása történelmietlen felfogás s a régi reakción nacionalista nyugatellenesség feltámadása. Adyt és Babitsot eddig csak Beöthy, Rákosi Jenő, Tormay Cecil et consortes vádolták kozmopolitizmussal. Úgy tetszik, a végletek valóban érintkeznek. Bizonyos „baloldal“ közelebb van az ős jobboldalhoz, mint első pillanatra hinné az ember...

De hátha Kl.-nak igaza van abban, hogy azok ítélik meg kedvezőtleneb-
bül régi irodalmunkat, akik „az anyagot nem ismerve, készpénznek veszik, amit korábbi magyar irodalomtörténeti munkákban olvastak?“ Nézzük meg hát régi irodalmunk legújabb tárgyalását: a legújabb magyar irodalomtörténeti tankönyvet (Magyar könyv a középiskolák III. osztálya számára, 1949.). Ha valami, ez feltétlenül tanulságos lesz számunkra, hiszen harmadmagában éppen Kl. írta, még hozzá nem a gazdasági, politikai, ideológiai zűrzavar idején, mint én a magam esszejét, hanem több, mint négy évvel a felszabadulás után, a nagy erővel megindult marxista-leninista képzés és tudományos munka szakaszában, 1949 őszén.

Nos, itt egyik meglepetés a másik után ér. Kl. cikkében követeli az ösköltészet tárgyalását — s a tankönyvben csak annyit tud, hogy az ösköltészetről pusztán feltevéseink vannak, mert csak a századokkal később keletkezett krónikák tudálékos átdolgozásában maradt ránk. Követeli az úri osztályok irodalmi alkotásai helyett (amelyek állítólagos elhanyagolását könyvemmel kapcsolatban kozmopolitizmusnak bélyegzi) a népköltészet tárgyalását, — de a tankönyvben egy szava sincs a népköltészetéről, csak a kurucköltészetéről jegyzi fel, hogy ebben „a nemesi s a protestáns vallási sérelmek mellett a nép sérelmei is megnyilvánulnak“, de a kuruc versgyűjteményekben található legszebb verseket maga Thaly költötte. Cikkében szememre veti, hogy régi irodalmunkat nyugati palántákkal ültetem tele, a tankönyvben pedig megállapítja, hogy az írásbeliség Magyarországon a nyugati államok mintájára latin nyelven indult meg, a magyarnyelvű kodex-irodalomban nem találunk önálló munkákat, csak fordításokat, „önálló magyarnyelvű irodalomról akkor még nem beszélhetünk“, erre csak Mohács után kerül sor, s „mint ahogy középkori vallásos irodalmunk sem önálló fejlődmény volt, hanem a középkori feudális egyházzal egész Európában együttjáró irodalmi anyagnak az átvétele, ugyanígy most a 15. században a feudális társadalom bomlása szintén európai jelenség, ezért szellemi téren is egy európai mozgalmat termel ki, amely Magyarországra is eljutott:“ az itáliai haladó polgárság mozgalmát:

a renaissance-t és humanizmust, amely az olasz egyetemek révén került Magyarországra. A Mátyás udvarában nyüzsgő humanisták „túlnyomó részben olasz polgárok voltak, kik szívesen szolgálták a bőkezű magyar királyt“. Balassi Bálint Julia-versei az élményt sokszor kölesönvett humanista elemekkel igyekeznek pótolni, Szenci Molnár főművét két francia író zoltáraiból német közvetítéssel (!) fordította magyarra, Mikes sürgeti a fordítás-irodalmat, a felvilágosodás a francia forradalmi polgárság irodalmának hatása alatt keletkezett, Faludi prózai műveinek túlnyomó része idegenből van fordítva, Bessenyeieék magyarra fordították legkedvesebb francia és német olvasmányaikát, Kármán a felvilágosodás és a francia forradalom tanítványa. Zrinyiről Kl. külön füzetben (Tanulj jobban, 2. sz.) is elmondja, hogy költeményei nagyrésze olasz barokk költők után készült, eposzmintái Homeros, Vergilius, de főleg az olasz barokk irodalmi termékei, prózai munkáiban pedig Machiavelli tanítványa. Mindezt arról a Zrinyiről, akivel Kl. egymagával behizonyíthatni véli régi irodalmunk elmaradottságáról tett állításom rosszhiszeműségét, kijelentvén, hogy Zrinyi korában Német- és Olaszországban nincs valamirevaló költő. Cikkében polgári elfogultsággal magyarázza, hogy szerintem elsősorban a polgárság csinál irodalmat, — ő pedig tankönyvében minden régi magyar irodalmi termést vagy a nyugati, vagy a hazai polgárságnak tulajdonít. Így, mint láttuk, a hazai humanizmus a polgárság alkotása, de Mohács után a 16. században is azért válik irodalmunk magyarabbá, mert olvasóközönségünk kibővült a polgársággal, s az irodalom csak nemzeti nyelven juthatott el „a szélesebb, latinul csak részben tudó polgári réteghez“, a reformáció kialakulása is összefüggésben van a polgárság felemelkedésével, a felvilágosodást a forradalmi polgárság teremtette meg, Kármán látta, hogy csak a városi polgári fejlődés hozhatja meg a magyar irodalom igazi fellendülését, a nyelvújítás és az irodalmi újjászületés harcaiban a polgári haladás problémái tükröződnek. Megtaláljuk tankönyvében a főúri irodalomról szóló tanítást is, amelyet nálam megró. De nyomát sem találjuk tankönyvében irodalmunk ama lappangó kincseinek, amelyek alapján felfogásunkat revízió alá kellene vennünk s amelyek elhanyagolása miatt burzsoá-kozmopolitizmussal vádol. Kl. tankönyve a hagyományos szokást követve, sőt még annál is kizárólagosabb módon csak a magasabb osztályoktól származó műveket veszi figyelembe a dolgozó nép költészete helyett s a népköltészet megbeesülését csupán cikkében hirdeti programmszerű követelményként. Majd elválik, mit lehet és mit fog Kl. programmjából megvalósítani. Könyvében eddig, mint látjuk, még kísérlet sem tett a megvalósítására. Egyelőre egyetlen jele van, hogy egyáltalán kívánja ezt. Az, hogy engem pellengérré állít, mert 46—7-ben írt könyvem még nem valósította meg régi irodalmunk kutatóinak mostani öt éves tervét, „Mais commençent messieurs les assassins...“

Meglepetésünkre kiderült tehát, hogy Kl. balkeze nem tudja, mit csinál a jobb. *Még ma is* szóról-szóra ugyanazokat a „burzsoá-kozmopolita“ eredményeket tanítja, amelyeket megró az én 46-ban írt esszémben. Sőt még mai cikkében is kénytelen elismerni, hogy azok a kincsek, amelyek állítólag alkalmasak volnának megváltoztatni a régi magyar irodalomról való képünket, egyelőre levéltárakban lappangó kiadatlan és hozzáférhetetlen kéziratok, régi irodalmunk jelentékeny része meg éppen elveszett a török és német pusztítások során: mégsem a régi irodalom bűvárait vádolja állítólagos tévedéseikért és mulasztásaikért, hanem engem tesz felelőssé azért, hogy 947-ben csak azt tudtam, amit ezek eddig kiküldtek, azon eredmények alapján dolgoztam, amik megvoltak, s nem tudtam, amit még Kl. sem tud ma sem, csak az öt éves terv várható eredményéül — ígér.

A magam részéről helyeslem, hogy van egy kis csoport, amely régi irodalmunk kutatásának áldozza erejét, s örülni fogok — ki is ne örülne? — ha sikerülni fog ott új haladó értékeket felfedezniök. Meg kell azonban vallanom, hogy azok a töredékek, amelyeket, mint ismeretlen régi anyagot, a vita

folyamán bemutatottak, esőppet sem látszanak alkalmasaknak eddigi véleményünk megváltoztatására, vagy éppen ifjúságunk nevelésére, mert nem művészi értékek, csak történetileg érdekes dokumentumok. Így féltő, hogy a szándék sikerének, mely régi irodalmunkat nagyban-egészben művészi és haladó értéként kívánja elfogadtatni az ifjúsággal, csak az értékek össze-zavarása és az ifjúság olvasási kedvének elfásítása lehetne a következménye.

S mégis: hibának érzem, ha a könyvvel kapcsolatos vitában utolsó szavam egy támadás elutasítása volna, nem pedig az önkritika. Hiszen könyvem egy idő óta úgy hat már rám, mint egy történelemelőtti kor dokumentuma. Megírása közben csak azt tudtam, hogy vázlat és kísérlet. Ma látom súlyos tévedéseit is. Nyitott kapukat döngtet, aki velem szemben kritikát mond róla. S mivel szükségesnek tartom, hogy esetleg még található hívei tisztán lássanak, legyen szabad magamnak hozzájárulnom egykori tévedéseim feltárásához. Irodalomtörténész barátaim előtt már korábban is többször kijelentettem, hogy nem azonosítom magam könyvvel. Örülök, hogy ezt most a nyilvánosság előtt is kijelenthetem.

Tévedtem ugyanis, mikor az irodalomnak, mint könyvem címe is jellemzően mondja, valóban csak társadalmi háttérét kerestem, a helyett, hogy az irodalmat mint társadalmi funkciót igyekeztem volna megérteni,

a módszertani kérdéseket a marxizmus revíziójának szellemében fejtettem s nem láttam eléggé a dialektikus materializmus termékenységét (mikor például csak az átlag és a tömegjelenségek, de nem az egyén megmagyarázására mondtam alkalmasnak),

hajlandó voltam hinni osztály- és korfölkötti „örökemberi“ értékekben s az esztétikumot elválasztottam a mondanivalótól,

a polgárság irodalomteremtő szerepéről beszéltem (s ekképpen valóban egy burzsoázsemlélet meredélyén jártam), holott a kapitalizmusban nagymértékben kifejlődő értelmiség ilyen szerepéről kellett volna szólnom,

a népiesség jelentőségét túlságosan formalista módon fogtam fel, nem pedig mint a nép életének, bajainak, vágyainak kifejezését, s így az alapprobléma észrevétlenül formalisztikussá higult, azt a benyomást kelve, mintha az volna a magyar irodalom főbaja, hogy irodalmunk kifejezősmódja sokáig nem elég magyaros,

elmulasztottam annak hangsúlyozását, hogy a nyugatosság *csak a multban* volt hajlandó magatartás (igaz, hogy 46..47-ben még általában nem láttuk tisztán a nyugati kultúra felé tájékozódás veszedelmeit),

a végső kitekinés perspektívája semmitmondó, sőt részben hamis, módszertanilag, mert a jövőt nem gazdasági-politikai, hanem merőben műveltségi alapon rajzoltam meg, tartalmilag, mert nem mutattam rá kellő súllyal a dolgozó nép felszabadulásának és a szovjet kultúrának korszakalkotó jelentőségére.

Mások bizonyára más fontos hibákat is tudnak könyvemben. Én magam ezekre jöttem rá. De ennyi is elég ahhoz, hogy elavultnak tartsam. Tévedésem volt, hogy átfogó marxista kísérletre vállalkoztam, mikor előmunkálatok híján és fogyatékos marxista-leninista készültkem mellett annak objektív és szubjektív feltételei még egyaránt hiányoztak.

Komlós Aladár

IV. Néhány megjegyzés Komlós Aladár válaszához és önkritikájához

1. Komlós elutasítja a kozmopolitizmus vádját és önkritikát gyakorol: éles ellentmondás. Ha önkritikája alapos lenne, elsősorban egész könyvére jellemző kozmopolitizmusával szemben foglalna állást. Ha a kozmopolitizmus vádja ellen védekezik, önkritikája nem őszinte: bizonyos hibákat elismer, hogy kozmopolitizmusát mentse. Könyvének utolsó, irodalmunk jövő perspektíváját megrajzoló mondata így szól: „A kultúrára szomjazóknak nem kell

majd minduntalan átkelniek a távoli partokra, íróink, művészeink munkáiból széles töltés köt össze bennünket nyugattal s annak növényei újszerű magyar virágokat hajtanak földünkben.“ Komlós tehát az imperializmus kultúrájához keres hidat és annak növényeiből vár újszerű magyar virágokat. Ez nem kozmopolitizmus? Önkritikájának egyik félmondatában elismeri, hogy nem mutatott rá a szovjet kultúra korszakalkotó jelentőségére. Miért nem következik tehát az önkritika, hiszen világos, hogy könyve a Szovjetunió lebecsülését, az imperialista-burzoá kultúra előtti hajbókolást képviseli: azaz mélységesen kozmopolita írásmű.

2. Nem állítottam előadásomban, hogy Komlós azért kozmopolita, mert lebecsüli a régi magyar irodalmat. Ellenkezőleg Komlós azért nézi le nyolc-évszázad magyar irodalmát, mert kozmopolita. Kozmopolitizmusának gyökereit nem feladatom vizsgálni. Régi irodalmunk lebecsülése csak egy megvilágulása mindennek, de korántsem a legdöntőbb jelenség.

3. Önkritikája ellenére Komlós fenntartja álláspontját könyve alapkönyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma tragikus alapproblémája a kulturális dualizmus“, olvassuk válaszában. Szerinte egész irodalmi fejlődésünket a népies, tisztán hazai gyökerű, magyaros és a magas színvonalú, nyugatos kultúra, illetőleg irodalom szembenállása, harca jellemzi. Komlós vitathatatlanul az utóbbi mellett foglal állást könyvében, a nyugatosságot tartja irodalmunk haladó vonalának, a probléma megoldását pedig népünknek a nyugatosság szintjére való felemelésében. Ez a kérdés kozmopolita felvetése. Az ellenkezője: az idegen inspirációknak, fejlettebb, haladottabb irodalmak hatásának elitélése, ezekkel szemben az „ösi“, „népi“, „mély“ magyar hagyományok kiemelése a kérdés nacionalistánárodnyik, Szabó Dezső—Németh László vonalán mozgó felvetése. Szabó Dezső, Németh László és Komlós Aladár tehát tulajdonképpen ugyanannak az éremnek két különböző oldala. A kulturális dualizmus reakciós, burzoá elméletének nacionalista, illetőleg kozmopolita felhasználásáról van szó.

Kultúránk és irodalmunk fejlődésében az alapvető ellentét nem a nyugatosság és magyarosság szembenállása! Ez a kérdésfeltevés a lényegtől tereli el a figyelmet. A kétféle kultúráról szóló lenini tétel egészen más: „Az egyik kultúra a kizsákmányoló osztályok ideiglenes, átmeneti, véletlenszerű vonásait viselte magán. A másik kultúra, amely — habár igen gyakran az uralkodó osztályokból kikerülők révén alakult ki —, de a nép legjobb reményeit testesítette meg, a nagyarányú társadalmi, népi mozgalmak talaján nőtt fel, felhasználta a gazdag népművészetet, nagy humanisztikus célokat tűzött maga elé.“ (Fagyevjev.) Világos, hogy ebben a megvilágításban Komlós „tragikus alapproblémája“ értelmét veszti. Adott esetben a nyugatosság is, a népiesség is lehetett haladó vagy reakciós; legtöbbször persze bonyolult ellentmondásokról van szó. A kérdés az, hogy az író, ha nyugatos, ha nem, a kizsákmányoló osztályok kultúrájának átmeneti jegyeit viseli-e magán, vagy a népvágyait testesíti meg.

Könyve alapkérdésének felvetését és megoldását fenntartva, Komlós a kozmopolitizmus mellett foglalt újólag állást.

4. Nem hagyható megjegyzés nélkül Komlósnak az az állítása sem, hogy régebben a nyugat követése „éppúgy a haladás kívánását jelentette, mint a ma leghaladottabbhoz, a szovjethez fordulás.“ (Kiem. tölem K. T.) Az kétségtelen, hogy a nyugati irodalom követése, a XX. századig többnyire haladó jelenség volt, de nem mindig. Pl. Komlós szememre veti, hogy Zrínyi líráját idegen hatásokból magyarázom, de elhallgatja, hogy éppen arra mutatok rá, hogy mivel ezek a nyugati ösztönzések egy reakciós, formalista költészetnek, az olasz barokknak a hatásai voltak, Zrínyi írói működésében ezek a művek negatív mozzanatot jelentenek. Költői nagyságát többek között éppen azzal magyaráztam, hogy a Szigeti Veszedelemben ezeknek a reakciós, nyugati hatásoknak ellenére, törökellenes irodalmi hagyományainkat továbbfolytatva

és magas színvonalra emelve, realista remekművet alkotott. Nyilvánvaló, hogy nyugati kölcsönzés a multban sem jelentett feltétlenül haladó kölcsönzést. Miért? Mert osztálytársadalmak lévén, két kultúrájuk volt a lenini tétel értelmében. Az a kérdés, hogy írónk melyikből merítették.

Már ebből is világos, hogy súlyos tévedés Komlós idézett mondatában az *éppügy* szó. Nem véletlenül került oda ez az ártatlan szócska és sok mindent elárul. Az következik ugyanis ebből, hogy *úgy* tartja haladónak a szocialista kultúrát a kapitalista kultúrával szemben, *ahogy* a kapitalista kultúra haladóbb a feudálisnál. Vagyis egyenlőségjelet húz a polgári haladás és a szocialista haladás közé. Nem ismeri fel, vagy nem akarja felismerni (reméljük az előbbiről van szó) azt a döntő különbséget, ami az osztálytársadalom egy fejlettebb formájának a korábbival szembeni haladó jellege és a kizsákmányolást egyszersmindenkorra felszámoló szocialista rendszernek a kapitalista társadalommal szemben való haladó volta között fennáll. Pl. a francia felvilágosodás hatása nem *éppügy*, hanem egészen másképp volt haladó, mint a Szovjetunió szocialista kultúrájának a hatása. A szovjet kultúra jelentőségét egyenlővé tenni bármilyen más kultúráéval, a Szovjetunió lebecsülését jelenti.

De Komlós még ezen is túlmegy. Ő nem valamelyik nyugati burzsoá forradalmi mozgalmat hozza egy nevezőre a Szovjetunió kultúrájával, hanem a burzsoá dekadenciát! És állításainak igazolására Révai elvtársat idézi! A Révai-idézet pereze összefüggéséből kiragadva, Komlós beállításában hamis értelmet nyer. Komlós ugyanis *pozitíven értékeli*, hogy Ady Párizsra és nem Oroszországra fordította tekintetét, ahol 1905-ben a forradalmi proletariátus nagy erőpróbája zajlott le és ahol már dolgozott, harcolt Lenin és Sztálin bolsevik pártja. Révai elvtárs egészen mást ír, ő *megmagyarázza* Ady-nak ezt a lépését, de egyáltalán nem abban látja Ady haladó, forradalmi jellegét, hogy a proletárforradalom hazája *helyett*, a burzsoá forradalom klasszikus országát követi.

Végeredményben tehát Komlós szerint *éppenolyan* haladó cselekedet Ady idejében a századvég nyugati dekadens irodalmának a követése, mint ma a Szovjetunió szocialista realista irodalmának példaképpül választása. Mi más ez, mint a szovjet kultúra lebecsülése a nyugati burzsoá irodalom javára; röviden kozmopolitizmus.

5. Igazságtalannak tartja Komlós, hogy hibájául róttam fel olyan állításokat, melyek Toldy Ferenctől kezdve „közhelyek”. Könyvének célkitűzéséről így ír: „Egyes tények vizsgálása helyett összefüggések megállapítására törekszünk, esztétikai méltatás helyett irodalmunk társadalmi gyökereinek felderítésére, művészi élvezeteink növelése helyett sorsunk, helyzetünk jobb megértésére, művelődésünk multjának és jövő feladataink tisztább és helyesebb megítélésére.” (Irodalmunk társadalmi háttere. 24–25. l.) Ilyen tiszteletreméltó célkitűzés után igazán nem várhattam, hogy a szerző a burzsoá irodalomtörténet közhelyeinek kritikátlan átvételét nyújtja könyvében. Sokkal inkább gondolhattam arra, hogy ez a könyv a szerző tudományos és világnézeti állásfoglalását tartalmazza. Nem hiszem, hogy tévedtem volna.

6. Komlós kifogásolja azt a módot, ahogy könyvéből idéztem. De vajjon azzal hamisítást követtem el, hogy egyik mondatából csak a polgárságra vonatkozó részt vettem át, elhagyva a fejedelmi és főúri udvarok irodalomteremtő szerepére vonatkozó állítását? Nem illetem én Komlós Aladárt a királyok és grófok lebecsülésének vádjával! En a nép szerepét hiányoltam és a fejedelmek jelenléte ezen mitsem segít.

7. Komlós saját írásaimat is tanúként idézi álláspontja igazolására. Az általa felhozottak egy része azonban egyenesen ellene bizonyít, mint fentebb Zrínyivel kapcsolatban ezt egy példán kimutattam (természetesen, ha nem forgatjuk ki mondataimat eredeti értelmükből). A részben általam átdolgozott III. oszt. gimn. irodalmi tankönyvet is bőven idézi Komlós. Ebben

a könyvben súlyos hibák vannak, mint a kétféle kultúra lenini elvének nem következetes alkalmazása, a népköltészet és régi irodalmunk antiklerikális hagyományainak elhanyagolása, a reformáció irodalmának tárgyalásánál Engels alapvető megállapításainak figyelmen kívül hagyása, a több helyen megnyilvánuló álobjektivitás, stb. Helyes lett volna, ha Komlós rámutat könyvem hibáira, ő azonban részben kiforgatott mondatokat, részben könyvem hibáit állításai mentségére hozza fel. Ez természetesen nem vezet célra. Idézetei legfeljebb könyvemet vádolják joggal, de nem igazolják Komlós ideológiai tévedéseit.

8. Komlósnak a régi magyar irodalomra vonatkozó megismételt kételyeire nem térek ki újból, fenntartom, amit előadásomban mondtam.

9. Mint fogyatékos önkritikája is bizonyítja, Komlós számos ponton túljutott már 1947-ben vallott hibás álláspontján. Önkritikája azonban nem elég következetes. Nem akar, vagy nem mer saját kozmopolitizmusának kérdésével szembenézni. Helyes lett volna, ha a sok energia mellett, melyet ellenem írt válasza kidolgozására fordított, nagyobb súlyt fektetett volna az önkritikára. Ha bátran rámutatna könyve ellenséges kozmopolita tendenciájára, felszámolná magában a burzsoá ideológia hatásait, nemcsak ő maga, hanem irodalomtörténetírásunk is sokat nyerne.

Klamičzay Tibor